МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра психології та педагогіки

«КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГА»

кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти 2 курсу
заочної форми навчання
спеціальності: 053 Психологія
Сарапанюк Юлія Олексіївна

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор
Бужина Ірина Вячеславівна

Рецензент:
кандидат педагогічних наук, доцент
Бужина Ірина Вячеславівна

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
«___» _____20__р., протокол № ____
кандидат психологічних наук, доцент
_____Бабчук Олена Григорівна

Одеса – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП **3**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПСИХОЛОГА **6**

1.1 Теоретичні підходи до вивчення комунікативної компетентності та комунікативних здібностей 6

1.2 Комунікативні здібності в структурі професійно значущих якостей психолога 13

1.3. Психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей у майбутніх психологів 20

Висновки до розділу 1 29

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГА **31**

2.1. Діагностика рівнів сформованості комунікативних здібностей у майбутніх психологів 31

2.2. Формувальний вплив на розвиток комунікативних здібностей у процесі професійної підготовки студентів-психологів 42

2.3. Аналіз динаміки показників комунікативних здібностей та професійної компетентності майбутніх психологів після формувального етапу 46

Висновки до розділу 2 48

ВИСНОВКИ **52**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ **55**

ДОДАТКИ **61**

ВСТУП

У сучасному психологічному знанні дедалі виразніше усвідомлюється визначальна роль ефективної комунікації як чинника психологічного благополуччя особистості, професійної самореалізації та якості психологічної допомоги. Зміни соціального простору, зростання запитів на психологічну підтримку, ускладнення форм міжособистісної взаємодії зумовлюють підвищені вимоги до підготовки майбутніх психологів, насамперед у площині їхніх комунікативних здібностей. Саме комунікація виступає основним інструментом професійної діяльності психолога, через який здійснюється встановлення контакту, формування довіри, діагностика станів, супровід клієнта та забезпечення психологічної безпеки взаємодії.

Комунікативні здібності належать до базових професійно значущих якостей психолога, оскільки від рівня їх сформованості залежить здатність фахівця розуміти потреби та проблеми клієнтів, адекватно реагувати на їхні емоційні стани, вибудовувати емпатійний контакт і сприяти позитивним змінам. Психолог у своїй діяльності постійно взаємодіє з різними суб’єктами – клієнтами, колегами, керівниками, представниками суміжних професій, і саме ефективна комунікація забезпечує результативність цієї взаємодії. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває вивчення психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей у студентів-психологів як майбутніх фахівців, здатних відповідати вимогам сучасної професійної практики.

Дослідження зазначеної проблеми має важливе значення і для вдосконалення системи вищої освіти. Аналіз особливостей формування комунікативних здібностей дозволяє виявити проблемні зони у професійній підготовці, обґрунтувати доцільність упровадження спеціальних методик і форм роботи, спрямованих на розвиток емпатії, активного слухання, емоційної саморегуляції, здатності до конструктивного розв’язання конфліктів та адаптивної взаємодії. Це, у свою чергу, створює умови для професійного зростання студентів і підвищення якості їх майбутньої діяльності.

Проблема комунікативних здібностей і комунікативної компетентності широко представлена в зарубіжних і вітчизняних наукових дослідженнях. У працях представників психоаналітичного напряму (З. Фройд, К. Юнг, А. Адлер) комунікативні прояви особистості розглядалися у зв'язку з внутрішніми конфліктами, життєвими стратегіями та стилем міжособистісної взаємодії. Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс) наголошували на ролі емпатії, автентичності та прийняття як основі ефективної комунікації та самоактуалізації особистості. Значний внесок у розуміння міжособистісної взаємодії зробили також дослідники гештальтпсихології (М. Вертгеймер, В. Келер, К. Коффка, Ф. Перлз), які акцентували увагу на цілісності сприйняття та взаємодії.

У сучасній соціальній і комунікативній психології проблема комунікативних здібностей розкривалася у працях Н. Демченко [7], І. Іванова [12], І. Яременко [42] де підкреслювався зв'язок комунікації з особистісним контролем, активним слуханням і контекстом взаємодії. Вітчизняні дослідники (О. Дрозд, М. Іщенко [9], О. Макарова [22], О. Рибалко [36] та ін.) розглядали комунікативні здібності психолога у зв'язку з професійною компетентністю, ефективністю психологічної допомоги та умовами фахової підготовки. Попри значний науковий доробок, проблема цілісного вивчення психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей у студентів-психологів у контексті їх професійного становлення залишається актуальною і потребує подальшого дослідження.

Об'єкт дослідження – розвиток комунікативних здібностей у студентів-психологів.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей у студентів-психологів.

Мета дослідження – полягала у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних особливостей розвитку комунікативних здібностей у студентів-психологів.

Гіпотеза дослідження ґрунтувалася на припущенні, що розвиток комунікативних здібностей у студентів-психологів буде більш ефективним за умови цілеспрямованого врахування таких психологічних особливостей, як емоційний інтелект, емпатія, активне слухання, здатність до конструктивного розв'язання конфліктів, адаптивність та володіння невербальними засобами комунікації.

Завдання дослідження:

1. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку комунікативних здібностей.
2. Виокремлення та характеристику психологічних особливостей їх розвитку у студентів-психологів; експериментальне дослідження рівнів сформованості комунікативних здібностей.
3. Розроблення практичних рекомендацій щодо їх розвитку з урахуванням визначених психологічних особливостей.

Теоретико-методологічна основа спиралася на положення загальної, соціальної та вікової психології, концепції комунікативної компетентності, гуманістичний підхід до розуміння міжособистісної взаємодії, ідеї діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, а також на наукові уявлення про професійне становлення особистості психолога.

Методи дослідження включали теоретичні методи аналізу, порівняння, узагальнення та систематизації наукових джерел; емпіричні методи спостереження та психодіагностики. У дослідженні використовувалися 5-ть діагностичних завдань. Для опрацювання результатів застосовувалися методи кількісного та якісного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні уявлень про психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей у студентів-психологів, уточненні їх структурних компонентів та обґрунтуванні можливостей цілеспрямованого розвитку зазначених здібностей у процесі професійної підготовки.

Практичне значення роботи визначається можливістю використання отриманих результатів у навчальному процесі закладів вищої освіти. Розроблені рекомендації можуть бути застосовані у підготовці майбутніх психологів для розвитку їхніх комунікативних здібностей, підвищення якості професійної взаємодії та формування готовності до практичної діяльності.

Структура магістерської роботи охоплює вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел і додатки. Основний зміст викладено на 45 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПСИХОЛОГА

1.1 Теоретичні підходи до вивчення комунікативної компетентності та комунікативних здібностей

У сучасних умовах психологічна допомога поступово переходить із вузькопрофесійної сфери у повсякденне життя, що зумовлює зростання суспільних очікувань щодо якості роботи практичного психолога. Професійна діяльність у цій галузі безпосередньо пов’язана зі спілкуванням, тому здатність налагоджувати ефективну комунікацію з клієнтами набуває визначального значення. Саме комунікативні здібності виступають тією основою, яка забезпечує встановлення довірливого контакту, глибше розуміння запитів, переживань і проблем клієнта, а також створює умови для продуктивної психологічної взаємодії. Аналіз комунікативних можливостей психолога дає змогу оцінити рівень його готовності до роботи з різними категоріями клієнтів, які відрізняються стилем сприйняття інформації, емоційною чутливістю та способами реагування. Окрім цього, дослідження зазначеної сфери дозволяє виявити труднощі у професійному спілкуванні та визначити напрями подальшого розвитку і вдосконалення комунікативної компетентності.

Комунікативні здібності розглядаються як багатовимірне й ієрархічно організоване утворення. З одного боку, вони входять до загальної системи здібностей особистості, а з іншого – є важливою складовою її особистісної структури, тісно пов’язаною з індивідуально-психологічними характеристиками, мотиваційною сферою та ціннісними орієнтаціями. Сам термін «комунікативні здібності» сформувався відносно нещодавно і набув активного використання у науковому дискурсі лише у XX столітті. За цей період було запропоновано значну кількість теоретичних концепцій і експериментальних підходів до його вивчення, що, своєю чергою, зумовило багатозначність і різноплановість трактувань.

У науковій літературі для позначення здатності людини до ефективної міжособистісної взаємодії найчастіше використовуються поняття

«комунікативна компетентність» та «комунікативні здібності». Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемі комунікативної компетентності, у сучасній науці досі не вироблено єдиного підходу до її визначення. Вітчизняні дослідники наголошують на тісному взаємозв'язку між такими категоріями, як «комунікативна компетентність», «комунікативні здібності», «комунікативні якості», підкреслюючи їхню взаємодоповнюваність та функціональну єдність [11].

Окремі науковці, зокрема М. Барчій та А. Фозекош розглядають комунікативну компетентність передусім як результат навчання і соціального досвіду. У межах такого підходу комунікативні здібності трактуються як певна передумова, внутрішній потенціал особистості, що забезпечує успішне оволодіння комунікативними знаннями та навичками в процесі навчання і професійної підготовки [3].

Комунікативна компетентність постає як ширше й більш узагальнене поняття, яке охоплює систему знань, умінь і навичок, необхідних для повноцінного та результативного спілкування. Вона включає мовленнєві й немовленнєві засоби взаємодії, здатність чітко та логічно висловлювати власні думки, уміння уважно слухати співрозмовника, розуміти його емоційний стан, підтримувати діалог, попереджати та конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, а також орієнтуватися в соціокультурному контексті комунікації. У наукових джерелах комунікативна компетентність визначається як складна інтегральна характеристика особистості, що поєднує як здібності, так і знання [44; 46; 48; 49].

У психологічній науці комунікативна компетентність традиційно розуміється як сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для здійснення комунікативної діяльності. У дослідженнях Т. Пономаренко поширеним є підхід до її структури, відповідно до якого виокремлюються когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент пов'язаний зі знанням мови, граматичних норм, культури мовлення, правил і етичних засад спілкування. Емоційний компонент охоплює емпатію, емоційну чутливість, здатність

розпізнавати та інтерпретувати невербальні сигнали. Поведінковий компонент відображає реальні комунікативні прояви особистості, такі як комунікабельність, контактність, адекватність поведінки у взаємодії, рівень самоконтролю, ініціативність та організаторські здібності [33].

Комунікативна компетентність психолога на думку О. Низовець є впорядкованим професійно-особистісним утворенням, яке суттєво впливає на становлення та професійний розвиток майбутнього фахівця. Вона забезпечує готовність і здатність ефективно розв'язувати комунікативні завдання, що виникають у різних видах професійної діяльності, зокрема під час психодіагностики, психологічного консультування, психокорекційної та просвітницької роботи, а також у процесі розвитку особистості клієнта [27].

Комунікативні здібності, у свою чергу, визначаються науковцем В. Поправка, як здатність людини продуктивно застосовувати наявні знання та навички у процесі спілкування. Вони охоплюють уміння говорити і слухати, розуміти невербальні сигнали, інтерпретувати мову тіла, а також створювати й підтримувати позитивні міжособистісні взаємини. Комунікативні здібності виступають складовою комунікативної компетентності та відображають психологічні особливості особистості, які зумовлюють ефективність її взаємодії з іншими людьми. До таких здібностей належать емпатійність, уважність до партнера по спілкуванню, здатність аргументовано відстоювати власну позицію, гнучкість у виборі комунікативних стратегій і вміння приймати зважені рішення в складних ситуаціях міжособистісної взаємодії [34].

Комунікативна компетентність постає як узагальнена система знань, умінь і навичок, необхідних для ефективної комунікації, тоді як комунікативні здібності забезпечують практичну реалізацію цієї системи у реальній професійній діяльності психолога та визначають її результативність [39].

У науковому просторі сформувалося кілька підходів до розуміння та пояснення феномена комунікативних здібностей, кожен з яких акцентує увагу на різних аспектах цього складного психічного утворення. Багатовекторність

підходів зумовлена міждисциплінарним характером самої проблеми та різноманіттям форм і контекстів людського спілкування.

Дослідники Л. Руденко, Р. Сірко, О. Стельмах та О. Вавринів аналізують здатність особистості до розуміння та адекватного використання мовних засобів, сформованість синтаксичних і семантичних навичок, гнучкість мовлення, а також уміння будувати доречні комунікативні реакції відповідно до ситуації взаємодії. Комунікативні здібності в цьому контексті розглядаються як результат розвитку мовленнєвої діяльності, що забезпечує точність, зрозумілість і смислову повноту передавання інформації [37, с. 34].

Соціокультурний підхід орієнтований на аналіз впливу соціального середовища та культурних чинників на формування і прояв комунікативних здібностей. У межах цього підходу досліджується І. Іващенком вміння людини взаємодіяти з іншими, дотримуватися соціальних норм і правил спілкування, адаптуватися до цінностей певної групи чи спільноти. Значна увага приділяється розвитку культурної чутливості, здатності враховувати соціальний контекст комунікації, особливості міжкультурної взаємодії та соціальні ролі, які визначають характер спілкування [13].

Психологічний підхід зосереджується на внутрішніх механізмах і особистісних характеристиках, що детермінують комунікативну діяльність. У цьому випадку комунікативні здібності пов’язуються з рівнем емоційної та соціальної компетентності, розвитком емпатії, самосвідомості, здатністю до рефлексії та регуляції власних емоційних станів. Комунікація розглядається як процес, тісно пов’язаний із внутрішнім світом особистості, її установками, мотивами та індивідуальним стилем взаємодії.

У межах когнітивного підходу увага Т. Ільїна та О. Шаповалова спрямована на пізнавальні процеси, які забезпечують ефективність комунікації. Аналізуються здатність до обробки та інтерпретації інформації, логічне й критичне мислення, уміння прогнозувати реакції співрозмовника, приймати рішення у складних комунікативних ситуаціях. Комунікативні здібності в цьому контексті постають як результат узгодженої роботи когнітивних механізмів, що

дозволяють людині адекватно орієнтуватися в ситуації спілкування та будувати доцільні стратегії взаємодії [14].

У зарубіжній психології вагомий внесок у формування уявлень про комунікативні здібності зробили представники різних наукових напрямів. У межах психоаналізу (З. Фройд, К. Юнг, А. Адлер) комунікація розглядається крізь призму внутрішніх конфліктів, несвідомих мотивів і особистісного розвитку. Представники біхевіоризму (Р. Кеттелл, Л. Терстоун, Ч. Спірмен) зосереджувалися на можливостях вимірювання та оцінки здібностей, аналізували їх зв'язок із біологічними та когнітивними процесами, а також умови їх формування у процесі навчання [45; 49]. Гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс) розглядала комунікативні здібності у контексті самоактуалізації особистості, підкреслюючи природне прагнення людини до розвитку, відкритості та повного розкриття власного потенціалу [50].

Особливий інтерес становить думка О. Рибалко, яка трактує комунікативні здібності як вроджену сукупність індивідуальних властивостей, що визначають спосіб і якість компенсації особистістю власних недоліків. На його думку, ці здібності тісно пов'язані з життєвим стилем людини та реалізуються у процесі взаємодії з іншими, слугуючи засобом досягнення особистісно значущих цілей [36].

Інший підхід до розуміння комунікативних здібностей представлений у працях С. Шевченко та Н. Фалько, які розглядають їх у контексті особистісного контролю. Міжособистісна поведінка трактується ними як результат комунікативної взаємодії, а самі здібності аналізуються на різних рівнях внутрішньої регуляції. До ключових комунікативних здібностей вони відносять уміння досягати мети без завдання шкоди іншим, здатність до імпровізації у складних ситуаціях, контроль власних бажань, адаптацію до змін, передбачення поведінки співрозмовника, співпереживання та адекватне тлумачення вчинків інших людей [39].

Вагомий внесок у вивчення міжособистісної комунікації зробив М. Ролоф, який досліджував особливості сприйняття інформації, емоційні та невербальні

аспекти спілкування, прояви впливу та ефективність взаємодії. Значна увага у його працях приділяється контексту комунікації, зокрема впливу соціальних, культурних та індивідуальних чинників на інтерпретацію повідомлень. Одним із важливих результатів його досліджень є розробка теорії активного слухання, яке розглядається як умова поглиблення взаєморозуміння та підвищення якості міжособистісної взаємодії [48].

Огляд зарубіжних наукових джерел свідчить про те, що комунікативні здібності розглядаються як самостійний і значущий об'єкт психологічних досліджень. У більшості робіт вони інтерпретуються як основа соціальної адаптації людини та ефективного співіснування з іншими.

Вітчизняні науковці також приділяють значну увагу вивченню зв'язку між комунікативними здібностями психологів та їх професійною діяльністю. У працях О. Дрозда, М. Іщенка [9], В. Лісової [21], О. Макарової [22], О. Рибалка [36] та інших підкреслюється, що ефективна взаємодія з клієнтом є центральною умовою професійної діяльності психолога. Зокрема, В. Лісова наголошує на значенні мовленнєвої, соціальної та стратегічної компетенцій, а також невербальної поведінки для побудови довірчих відносин і глибшого розуміння клієнта [21].

У дослідженнях О. Рибалка показано, що рівень комунікативних здібностей психолога безпосередньо впливає на успішність його професійної діяльності та характер взаємин із клієнтами й колегами. Автор доводить, що недостатній розвиток цих здібностей може стати серйозною перешкодою у професійному становленні, тоді як їх цілеспрямований розвиток і підтримка сприяють підвищенню ефективності психологічної допомоги [36].

О. Запорожець акцентує увагу на необхідності систематичного розвитку комунікативних здібностей у студентів психологічних спеціальностей, підкреслюючи важливість формування мовленнєвої компетенції, навичок активного слухання та вміння використовувати невербальні засоби комунікації у професійній підготовці [10]. І. Іваненко, аналізуючи структуру комунікативних здібностей, виокремлює такі складові, як комунікабельність, психологічна

вибірковість, практична спрямованість мислення, тактовність, спостережливість, критичність і здатність до організаторської діяльності [11].

У результаті аналізу наукових джерел стає очевидним, що комунікативні здібності є невід'ємною складовою професійної компетентності психолога. Вони забезпечують ефективну взаємодію з клієнтами та іншими фахівцями, сприяють конструктивному розв'язанню складних і конфліктних ситуацій та підвищують результативність професійної діяльності. Водночас підкреслюється, що комунікативні здібності не є статичними утвореннями, а можуть цілеспрямовано розвиватися у процесі навчання і професійної підготовки, що надає їм особливої значущості у системі формування майбутніх психологів.

1.2 Комунікативні здібності в структурі професійно значущих якостей психолога

У психологічній і педагогічній літературі професійно значущі якості описуються як окремі, динамічні риси особистості, комплекс психічних і психомоторних властивостей, а також певні фізичні характеристики, що відповідають вимогам конкретної професії та забезпечують успішне опанування діяльністю. Їх не можна сприймати як сталий «набір», однаковий для всіх спеціальностей, адже для кожного виду праці важливими виявляються різні якості, відмінні за складом, ступенем вираженості та характером взаємозв'язків. Саме тому визначення переліку професійно важливих якостей зазвичай ґрунтується на психологічному аналізі діяльності, а також на укладанні професіограми та психограми, які фіксують не лише вимоги до фахівця, а й типові труднощі та ризики професійного становлення.

У структурі професійно значущих якостей психолога комунікативні здібності займають особливе місце. Їхня роль пояснюється тим, що практична психологія значною мірою реалізується через взаємодію з іншою людиною, а результат професійної допомоги часто залежить від того, наскільки точно вибудуваний контакт, наскільки коректно почутий запит і наскільки безпечно для клієнта організований простір спілкування. Комунікативні здібності в цьому

сенсі постають не як другорядна «додаткова» характеристика, а як одна з базових умов професійної ефективності, що визначає якість діалогу, глибину розуміння переживань клієнта, здатність психолога підтримувати розмову, уточнювати смисли та працювати з опором чи напруженням без загострення ситуації. Саме через це дослідниками й практиками постійно підкреслюється значущість комунікативного компоненту у професійному розвитку психолога та у формуванні його майстерності.

Важливі акценти щодо професійно значущих якостей психолога подає Н. Пов'якель, яка пов'язує успішне розв'язання професійних завдань із рівнем сформованості особистісних рис та здатністю майбутнього фахівця до партнерства у професійних відносинах. У цьому підході наголошується, що психологічна готовність до партнерства не зводиться лише до ввічливості чи загальної комунікабельності. Вона включає когнітивну складову, яка проявляється в уважності до іншої людини, умінні адекватно сприймати й відтворювати комунікативну інформацію, у гнучкості мислення та готовності переглядати власні судження; емоційно-вольову складову, що виражається у зацікавленості, позитивній мотивації та внутрішній налаштованості на контакт; а також поведінкову складову, що передбачає адекватність реакцій, відсутність проекцій і конфліктогенних проявів на кшталт зневаги, презирства, образ чи двозначних натяків [32]. Такий погляд дозволяє розуміти комунікативні здібності як цілісну характеристику, де важливими є не лише слова, а й спосіб мислення, емоційна регуляція та культура поведінки у взаємодії.

Подібну логіку можна простежити й у позиції В. Панка, який підкреслює необхідність наявності в особистісній структурі психолога комунікабельності, уміння слухати й підтримувати розмову, здатності легко встановлювати контакти, емпатії, володіння механізмами саморегуляції, легкості у спілкуванні та емоційної стійкості [29]. У цьому підході чітко проступає ідея про те, що комунікативні здібності не існують «окремо» від психологічної зрілості: контактність і відкритість мають поєднуватися з витримкою, внутрішньою

рівновагою та вмінням керувати власними реакціями, особливо в ситуаціях, де клієнт переживає тривогу, розгубленість або агресію.

О. Запорожець, аналізуючи комунікативні здібності в контексті професійної підготовки, звертає увагу на їхню багатокомпонентність і на ті умови, які підтримують їх розвиток у студентів психологічних спеціальностей. Зокрема, йдеться про мовленнєву компетенцію як здатність виразно й точно формулювати думки, будувати аргументацію та добирати стиль спілкування відповідно до ситуації; про навички активного слухання, що передбачають уважне сприйняття позиції співрозмовника, розуміння його емоцій та потреб, уміння ставити уточнювальні запитання й реагувати на отриману інформацію; а також про володіння невербальними засобами комунікації, коли жести, міміка, інтонація, погляд і дистанція стають не випадковими, а усвідомлено керованими інструментами взаєморозуміння. Окремо підкреслюється специфіка професійного спілкування психолога, де важливо адаптувати комунікативний стиль до професійного середовища та конструктивно взаємодіяти і з клієнтами, і з колегами. Значущими називаються також організація спеціальної комунікативної підготовки майбутніх психологів, розвиток студентської групи як соціально-психологічного середовища співпраці, вдосконалення змісту навчальних програм через включення курсів, спрямованих на розвиток комунікативних умінь, а також психологічне консультування і підтримка студентів як чинник особистісного зростання [10]. Такий підхід показує, що комунікативні здібності не формуються «самі по собі», а потребують системної освітньої організації та цілеспрямованої практики.

У дослідженнях О. Дрозд та М. Іщенка комунікативні здібності розглядаються як органічна складова професійної компетентності психолога, а ефективна комунікація визначається як важливий результат професійної підготовки. Автори підкреслюють, що майбутні психологи не завжди мають сформовані ключові навички взаємодії: трапляються труднощі зі слуханням, пошуком спільної мови, використанням вербальних і невербальних засобів. Через це актуалізується потреба у поєднанні навчання з тренінговими формами

роботи та регулярною діагностикою комунікативних навичок на різних етапах професійного становлення. Особливо підкреслюється доцільність психологічного тренінгу, в межах якого відпрацьовуються способи контакту з різними типами клієнтів, а також враховується індивідуальна своєрідність кожного студента шляхом побудови індивідуальних планів розвитку комунікативних здібностей [9]. Такі висновки посилюють уявлення про те, що комунікативний розвиток у професії психолога не може бути випадковим або епізодичним.

О. Макарова акцентує увагу на тому, що комунікативні здібності є необхідною умовою професійної компетентності психолога, оскільки саме комунікація виступає головним «робочим інструментом» у взаємодії з клієнтом. У межах цього підходу підкреслюється: професійна підготовка має охоплювати не лише фахові знання, а й комунікативні вміння та навички, які забезпечують точність психологічної оцінки, обґрунтованість рішень і результативність терапевтичних процесів. Звертається увага й на те, що на різних етапах навчання рівень комунікативних здібностей у студентів відрізняється, проте за умов системної підготовки він зазвичай зростає. Натомість дефіцит ефективної комунікації може призводити до помилок у діагностиці, невдалих інтервенцій і загального зниження якості допомоги [22]. Отже, комунікативні здібності розглядаються не як абстрактна характеристика, а як фактор, що безпосередньо впливає на професійний результат.

Дослідження Ю. Шевченко зосереджене на особливостях формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі навчання. Підкреслюється, що розвиток комунікативної компетентності має бути одним із провідних орієнтирів професійної підготовки, оскільки ця якість визначає здатність фахівця діяти продуктивно у реальних ситуаціях допомоги. На рівень сформованості комунікативної компетентності, за позицією авторки, впливають індивідуальні особливості студентів, організація навчання та характер взаємодії з викладачами, тобто важливою є не лише змістова частина підготовки, а й стиль комунікації у самій освітній взаємодії [38].

Професійно значущі якості психолога, пов’язані з комунікативними здібностями, у наукових джерелах описуються як комплекс характеристик, що забезпечує якість взаємодії з людиною та результативність професійного контакту. У цьому контексті Є. Сидоренко та Н. Хрящовий підкреслюють три опорні складові. По-перше, психологічна спостережливість трактується як особлива чутливість до психологічних явищ, уміння помічати нюанси станів, реакцій і поведінкових змін іншого. По-друге, здатність слухати розуміється ширше, ніж формальне сприйняття сказаного: акцент робиться на вмінні «чути» справжній зміст повідомлення, те, що людина намагається передати між рядків, а не лише озвучені слова. По-третє, емпатія визначається як здатність до співпереживання, співчуття і внутрішньої співучасті, що підтримує клієнта та створює відчуття прийняття у взаємодії [28]. У поєднанні ці якості формують основу довірливого контакту, без якого психологічна допомога часто втрачає глибину та точність.

Розгляд професійної спрямованості діяльності психолога та її комунікативних проявів у роботах Т. Заморської поданий через три блоки: соціально-нормативний, психолого-педагогічний і концептуально-психологічний. Особливу вагу має саме концептуально-психологічний блок, оскільки в ньому комунікативні риси пов’язуються з професійним знанням про те, як люди сприймають і розуміють одне одного, як будуються стосунки у різних групах та як змінюється поведінка в залежності від соціального контексту. До цього ж блоку віднесено знання, уміння й навички встановлення ефективної взаємодії, а також усвідомлення власних професійних і особистісних особливостей та здатність використовувати їх для підвищення результативності діяльності [17]. Така логіка показує: комунікативні здібності у психолога пов’язані не лише з технікою спілкування, а й із професійним мисленням, саморозумінням і вмінням керувати межами взаємодії.

Певні вимоги до особистісних і професійних якостей майбутнього психолога, що відображають комунікативні здібності, подає О. Сизанов. Серед них виокремлюються цілеспрямованість і відповідальність як «внутрішній

каркас» професійної позиції, компетентність як умова впевненого й коректного діалогу, комунікабельність як здатність підтримувати взаємодію без зайвої напруги, рефлексивність як уміння аналізувати власні дії та їх вплив на співрозмовника, турбота як форма гуманного ставлення, а також швидка орієнтація в ситуації та в самій взаємодії [12]. У цьому переліку помітно, що комунікативні прояви прямо пов’язані з особистісною зрілістю: спілкування психолога оцінюється не лише за змістом фраз, а й за тим, як фахівець тримає професійну роль, реагує на зміни та усвідомлює наслідки власних інтервенцій.

Схожий за змістом, але ширший погляд запропонований Л. Кунц, яка описує необхідні якості психолога через кілька груп: гуманістичні якості, психологічні показники, психоаналітичні характеристики та психолого-педагогічні якості. Саме в останній групі наголошується на комунікабельності, емпатичності, промовистості та споріднених рисах, що підтримують якісний професійний контакт і сприяють точності взаєморозуміння [3]. Це дозволяє розглядати комунікативні здібності як «провідник» гуманістичної орієнтації психолога у реальній взаємодії, коли прийняття й повага не залишаються декларацією, а проявляються у способі говорити, слухати й реагувати.

Комунікативні здібності у структурі професійно значущих якостей доцільно описувати як систему вмінь і навичок, що роблять взаємодію психолога з клієнтами, колегами та іншими учасниками процесу зрозумілою, безпечною й продуктивною. У практичній площині ключовим виступає вміння слухати і розуміти: йдеться про здатність утримувати увагу на клієнтові, підтримувати його переживання без оцінювання, помічати смислові акценти та емоційні «вузли» розповіді. Поруч із цим важливим є коректне використання вербальних і невербальних засобів, коли думки формулюються чітко й доступно, а міміка, жести, поза, інтонація і зоровий контакт не суперечать словам, а підсилюють відчуття ясності та прийняття. У професійному спілкуванні значущою визнається здатність створювати довіру й встановлювати контакт: атмосфера безпеки формує готовність людини говорити відверто, а це напряму впливає на якість діагностики та подальшої допомоги. Не менш важливою є комунікативна

гнучкість, тобто здатність адаптуватися до різних способів сприйняття та стилів спілкування, зберігаючи професійну коректність і водночас підлаштовуючи форму взаємодії під індивідуальні особливості співрозмовника. Окремим пластом виступає здатність працювати з конфліктами й емоційно напруженими ситуаціями: у діяльності психолога нерідко виникають моменти опору, недовіри, образи або різких реакцій, і тоді вирішальними стають уміння вести конструктивний діалог та утримувати межі. Невербальні засоби підтримки комунікації також набувають прикладного значення, адже саме через них передається значна частина емоційного повідомлення; унаслідок цього вміння свідомо керувати невербальною поведінкою підсилює взаєморозуміння. Нарешті, розвиток емпатії та глибокого розуміння досвіду іншого дає змогу психологу «підходити ближче» до переживань клієнта без злиття з ними, формуючи емоційний зв’язок і одночасно зберігаючи професійну позицію.

Професійна спрямованість студентів-психологів, як правило, проявляється вже в процесі навчання у закладі вищої освіти через прагнення опанувати програму, застосувати знання в професійно орієнтованій практиці та розвивати ті здібності, які потрібні для майбутнього постійного зростання у професії. Комунікативні здібності в цьому руслі розглядаються як одна з базових «робочих» здатностей: вони полегшують засвоєння матеріалу, допомагають формувати професійну ідентичність, а також підтримують усвідомлення того, яким має бути стиль взаємодії психолога в конкретному професійному середовищі [12]. Важливо, що комунікативна готовність формується не лише через теоретичні знання, а й через досвід взаємодії, рефлексію та поступове ускладнення професійних ситуацій.

Позиція Н. Шевченко щодо професійної спрямованості майбутніх психологів доповнює цей погляд тим, що особистісні якості й особливості описуються як психологічний механізм професійної спрямованості. Такий механізм подається як багаторівнева структура мотивів, цінностей, особистісних смислів і здібностей, які задають зміст професійно важливих якостей. Серед ключових характеристик виокремлюється психологічна грамотність, що

розуміється як володіння психологічними знаннями, уміннями, символами, правилами й нормативами у сфері спілкування, поведінки та психічної діяльності [38]. Це дозволяє розглядати комунікативні здібності не ізольовано, а як частину загальної професійної культури психолога, де важливими стають не лише техніки, а й розуміння закономірностей людської взаємодії.

У підсумку для професійної діяльності психолога особливо значущими є комунікативні якості, що забезпечують розуміння іншої людини та психологічно коректний вплив без тиску й маніпуляцій. У наукових описах цей комплекс нерідко називають «талантом спілкування» і пов'язують із кількома взаємопов'язаними блоками. Один з них стосується здатності проникати у внутрішній світ співрозмовника, відчувати його особливості через психологічну інтуїцію та точне «зчитування» смислів. Інший блок пов'язаний із повнотою та правильністю сприйняття ситуації, що включає спостережливість і швидку орієнтацію у взаємодії. Окремо виділяється здатність до співпереживання – емпатія, співчуття, доброзичливість і повага, які роблять контакт людяним і водночас професійно витриманим. Важливою частиною виступає самоаналіз, тобто інтерес до власних реакцій і до особистості іншого, що підтримує рефлексивну позицію психолога. Завершальний блок стосується самоуправління та управління процесом спілкування: увага, уміння слухати, тактовність, здатність встановлювати контакт і викликати довіру формують ту якість взаємодії, яка робить психологічну допомогу реально дієвою, а професійний контакт – стабільним і безпечним.

1.3. Психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей у майбутніх психологів

Комунікативні здібності доцільно розглядати як динамічну систему, що не є раз і назавжди заданою. Вони можуть розвиватися, коригуватися та навіть цілеспрямовано моделюватися за умови наявності сприятливих індивідуально-особистісних і соціальних передумов. У підготовці майбутніх психологів це питання набуває особливої ваги, адже професія передбачає постійну взаємодію з

людьми, роботу з емоціями, переживаннями та внутрішніми конфліктами. Оптимізація процесу розвитку комунікативних здібностей у студентів-психологів може відбуватися через навчальну діяльність, організацію спеціальної комунікативної підготовки, підтримку соціально-психологічного розвитку студентської групи, оновлення та поглиблення змісту освітніх програм, а також через психологічне консультування студентів як форму супроводу їх професійного становлення [34]. Важливо, що перелічені напрями не існують окремо: найбільший ефект виникає тоді, коли освітнє середовище системно підтримує і теоретичне засвоєння знань, і тренування конкретних навичок у реальній взаємодії.

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що комунікативна компетентність і комунікативні здібності належать до базових, ключових компетенцій, якими має володіти психолог-випускник незалежно від рівня освіти та напряму підготовки. Майбутній спеціаліст у професійній діяльності виступає активним суб'єктом спілкування: йому необхідно контактувати з різними людьми, будувати довірливі взаємини, у разі потреби переконувати, аргументовано відстоювати професійну позицію та пояснювати складні психологічні явища доступною мовою. Для цього потрібні не лише загальні знання про психіку людини, а й розуміння закономірностей сприйняття та розуміння людини людиною, усвідомлення власних реакцій і внутрішніх установок, здатність сприймати іншого як особистість, уважно слухати, адекватно реагувати й водночас зберігати професійні межі. У роботі психолога важливими є навички впливу, проте саме психологічно коректного – такого, що спирається на етику, повагу та партнерство. Окремого значення набуває вміння розв'язувати конфлікти, працювати з напруженням у діалозі, володіти як вербальними, так і невербальними засобами взаємодії, зчитувати інтонаційні відтінки, жести, міміку та інші сигнали, які часто передають більше, ніж слова.

Розвиток комунікативної сфери особистості вважається особливо перспективним саме у студентському віці. У цей період вже сформовані певні комунікативні передумови, накопичено перший досвід взаємодії в нових

соціальних ролях, закладено основу для професійної ідентичності, але водночас зберігається високий потенціал для подальшого вдосконалення. Студентський вік зазвичай характеризується інтенсивним розширенням соціальних контактів, спробами вибудовувати власний стиль комунікації, активним розвитком рефлексії, що створює сприятливі умови для формування професійно значущих комунікативних якостей. Водночас саме на цьому етапі можуть проявлятися й типові труднощі: невпевненість у спілкуванні з «важкими» співрозмовниками, страх критики, надмірна емоційна реактивність, недостатня гнучкість у складних ситуаціях. Через це навчальний процес потребує не лише передачі знань, а й організації практик, де комунікативні здібності розвиваються через досвід, зворотний зв’язок та корекцію.

Процес розвитку комунікативних здібностей закономірно став предметом наукових досліджень, спрямованих на пошук ефективних способів навчання й підготовки майбутніх психологів у цьому напрямі. Увага дослідників зосереджується на впливі різних факторів, які або стимулюють комунікативний розвиток, або стримують його. Окремо аналізуються підходи до організації освітнього процесу, де поєднуються теоретичні дисципліни, практичні заняття, тренінгові методи, рольові моделювання та рефлексивні форми роботи. Важливими ресурсами розглядаються соціально-психологічний розвиток студентської групи та психологічне консультування, оскільки саме групове середовище, атмосфера прийняття та можливість отримати професійну підтримку підсилюють саморозвиток, зменшують комунікативні бар’єри й формують впевненість у взаємодії.

Показовим є підхід А. Мудрик, який пов’язує комунікативні здібності майбутнього психолога з низкою психологічних особливостей. Серед них виділяється потреба у спілкуванні як внутрішній мотив і готовність вступати у взаємодію; виразність і широта спілкування як здатність бути зрозумілим і відкритим для контакту; легкість і стійкість комунікації як уміння підтримувати взаємодію навіть у складних обставинах. Важливими вважаються ініціативність, уміння як надавати, так і приймати знаки уваги, співпереживати та здійснювати

підтримку. Окремо підкреслюється здатність адекватно реагувати на критику й провокативну поведінку, не руйнуючи контакт і не переходячи до захисту або агресії. Здатність приймати підтримку з боку інших, звертатися з проханням і, за потреби, відмовляти, сказати «ні» у несприятливій ситуації також розглядається як важлива ознака зрілої комунікативної поведінки. У підсумку акцент робиться на володінні навичками ефективної взаємодії як на інтегрованому результаті особистісного і професійного розвитку [25]. Така позиція є цінною тим, що показує: комунікація майбутнього психолога – це не лише техніка, а здатність витримувати різні психологічні навантаження, залишаючись у контакті.

Формування комунікативної компетентності майбутніх психологів передбачає розвиток і актуалізацію цілого спектра здібностей, які забезпечують ефективне спілкування в різних ситуаціях. Передусім значущою є внутрішня мотивація до взаємодії, бажання спілкуватися й отримувати від цього задоволення, адже саме мотиваційна основа часто визначає, чи буде комунікація живою й продуктивною, чи стане формальною. Важливими виступають активність і контактність, які проявляються в ініціативі під час встановлення взаємин, готовності підтримувати діалог, брати на себе відповідальність за збереження робочого контакту. Для психолога необхідним є вміння чітко висловлювати думку та переконувати, тобто аргументовано подавати позицію, пояснювати, узгоджувати смисли без тиску та нав’язування. Окремий пласт становить уміння виражати емоційний стан і керувати ним: професійне спілкування потребує емоційної відкритості, але разом із тим – самоконтролю, здатності адекватно проявляти переживання та не «переносити» їх на співрозмовника. Не менш важливою є здатність швидко знаходити вихід зі складних комунікативних ситуацій, що передбачає гнучкість мислення, адаптивність і пошук конструктивних рішень у напружених обставинах. Значущою визнається здатність реагувати на критику, відрізняти конструктивні зауваження від емоційних випадів, зберігаючи професійну рівновагу. У професійній діяльності психолога високо цінується орієнтація на підтримку й співробітництво: уміння бути поруч, проявляти емпатію, сприяти спільним цілям

і не руйнувати контакт у ситуації розбіжностей. Поряд із цим важливими виступають відповідальність за слова й дії, повага до іншого та здатність створювати доброзичливу атмосферу, у якій людина не боїться бути почутою.

Внаслідок цього комунікативні здібності постають як реальний психологічний ресурс, що підтримує формування комунікативної компетентності майбутніх психологів. Їх розвиток сприяє становленню ефективних навичок спілкування, поглибленню взаєморозуміння, підвищенню професійної впевненості та, врешті, забезпечує основу для результативної діяльності у сфері психології.

У наукових джерелах розвиток комунікативних здібностей психолога нерідко пов’язується з тими внутрішніми психологічними ресурсами, які забезпечують якість професійного спілкування, його точність і безпеку для клієнта. Одним із таких ресурсів виступає емоційний інтелект, що розуміється як здатність розпізнавати, усвідомлювати й регулювати власні емоційні стани, а також помічати й правильно інтерпретувати емоції інших людей. Для психолога це має особливу цінність, оскільки емоційний інтелект допомагає утримувати внутрішню рівновагу під час складних розмов, не «захоплюватися» власними переживаннями й водночас залишатися включеним у контакт. Уміння вчасно помічати власні емоції та керувати ними робить комунікацію більш стабільною, а професійну позицію – більш зібраною. Не менш важливою є здатність зчитувати емоційні сигнали клієнта, які часто проявляються поза словами: у паузах, інтонації, темпі мовлення, міміці, напрузі тіла. Завдяки цьому психолог чує не тільки зміст повідомлення, а й те, що за ним стоїть – тривога, сором, розгубленість, образа чи потреба в підтримці. Такий рівень емоційного розуміння полегшує встановлення емоційного контакту, підсилює довіру та створює підґрунтя для емпатії й взаєморозуміння. Крім того, емоційний інтелект допомагає працювати з напруженими ситуаціями і конфліктами: контроль власних реакцій підтримує професійну нейтральність, дозволяє зберігати об’єктивність і не переносити особисті емоції в професійне спілкування. У підсумку розвиток емоційного інтелекту закономірно розглядається як чинник

підвищення якості комунікації, глибини емпатії та здатності точніше розуміти потреби клієнта [15].

Поряд із емоційним інтелектом ключовою психологічною особливістю розвитку комунікативних здібностей у фахівця виступає емпатія. Вона не зводиться лише до «розуміння» іншого на рівні раціональних висновків, а включає здатність відчути емоційний стан співрозмовника, прийняти його переживання як значущі та проявити щиру зацікавленість у досвіді людини. Для психолога емпатія є тим механізмом, що дозволяє вибудовувати емоційний зв'язок із клієнтом, підтримувати контакт без тиску й оцінювання, створювати атмосферу, в якій можна говорити відверто. Емпатійна позиція відкриває можливість бачити ситуацію з точки зору клієнта, а не тільки через власні уявлення та професійні схеми. Саме це робить допомогу більш індивідуалізованою: краще помічаються особливості внутрішнього світу клієнта, точніше підбираються способи взаємодії та формулювання. Емпатія також орієнтує психолога на потреби людини, а не на формальну «правильність» відповіді, що підсилює якість підтримки і створює умови для позитивних змін [4].

Важливим напрямом розвитку комунікативних здібностей психолога вважаються навички активного слухання. Активне слухання – це не пасивне сприйняття слів і не «мовчазна присутність», а цілеспрямована психологічна дія, що передбачає уважне включення у зміст і переживання клієнта. Воно проявляється у здатності тримати фокус на співрозмовнику, демонструвати відкритий інтерес, уточнювати смисли, ставити запитання, віддзеркалювати ключові моменти, м'яко підсумовувати почуте, визнавати значущість досвіду людини. Активне слухання допомагає клієнту відчути, що його не просто «вислухали», а справді зрозуміли, а це часто стає базою для довіри і готовності рухатися далі в роботі. Через це активне слухання розглядається як важливий елемент професійної комунікації психолога, який підтримує глибше взаєморозуміння та формує атмосферу безпеки в терапевтичному процесі [35].

Ще однією значущою психологічною особливістю розвитку комунікативних здібностей є конфліктологічні навички. Психолог у професійній взаємодії часто стикається з конфліктними ситуаціями – як між людьми, так і у внутрішньому конфлікті самого клієнта. Тому важливою стає здатність розуміти природу конфліктів, їхні причини, динаміку, а також емоційний фон, який супроводжує зіткнення інтересів, цінностей або очікувань. Конфліктологічна компетентність дозволяє глибше аналізувати ситуацію, бачити ключові суперечності та зони напруги, які не завжди очевидні на поверхні. Вона допомагає психологу ефективно взаємодіяти з конфліктуючими сторонами, активно слухати кожну з них, визнавати їхні потреби та емоції, не підсилюючи протистояння. Оволодіння стратегіями розв'язання конфліктів дає змогу застосовувати різні техніки, спрямовані на пошук спільних інтересів, формування альтернативних рішень, зниження емоційної напруги та наближення до компромісу. Водночас важливо, що психолог, контролюючи власні реакції й зберігаючи професійну позицію, може залишатися емпатійним і водночас об'єктивним, створюючи простір, де сторони можуть говорити відкрито і бути почутими. У результаті конфліктологічні навички підтримують співпрацю, сприяють конструктивному вирішенню проблем і покращують якість міжособистісних стосунків [6].

Важливою рисою професійної комунікації психолога є здатність адаптуватися до різних ситуацій спілкування та швидко змінювати підхід залежно від контексту і потреб співрозмовника. Психологічна практика майже завжди пов'язана з різноманіттям клієнтів: відмінності проявляються у темпераменті, стилі мислення, рівні відкритості, особливостях переживання, способах висловлювати емоції та сприймати інформацію. Через це адаптивність вимагає гнучкості та здатності оперативно перебудовувати комунікативну стратегію, не порушуючи професійних меж і етичних принципів. Психолог, спираючись на спеціальні знання, має визначати, який стиль взаємодії буде доречним: де потрібна більша структурованість і чіткість, а де – м'якість і більше часу на «розігрів» контакту; де важлива підтримка, а де – делікатне повернення

до відповідальності. Урахування емоційного стану клієнта, його звичок у спілкуванні та потреб дозволяє досягати оптимального рівня співпраці. Адаптивність також підсилює ефективність у складних або конфліктних моментах: зміна стратегії взаємодії, корекція темпу й тональності комунікації, уважність до реакцій співрозмовника допомагають не «зламати» контакт і підтримати рух до спільної мети. Унаслідок цього адаптивне слухання і загальна гнучкість у взаємодії сприяють глибшим зв'язкам, більшій довірі та підвищують результативність психологічної практики [1].

Особливої уваги потребує й невербальна комунікація, яка для професійної роботи психолога має не допоміжний, а часто визначальний характер. Жести, міміка, інтонація, тембр голосу, паузи, пози, дистанція, контакт очима нерідко несуть інформацію, яку людина не формулює словами або навіть не усвідомлює. Уміння розуміти й коректно використовувати невербальні засоби дозволяє психологові «бачити» клієнта глибше, помічати приховані емоції, напруження, сумніви, страхи чи внутрішній протест. Наприклад, невідповідність між словами і мімікою може сигналізувати про внутрішній конфлікт, а зміни темпу мовлення – про хвилювання або уникання теми. Водночас невербальна поведінка самого психолога також є частиною професійного інструментарію: тон голосу, м'яка інтонація, уважний погляд, відкрита поза можуть підсилити відчуття підтримки й прийняття, а надмірна жорсткість або поспіх, навпаки, знизити довіру. Тому невербальна комунікація доповнює вербальну й забезпечує більш точне взаєморозуміння та ефективну взаємодію [41].

Різні концепції, що пояснюють розвиток комунікативних здібностей, загалом спираються на методологічне положення про те, що здібності виникають і формуються у відповідній діяльності. Джерелом їх розвитку виступає напруга між початковим рівнем сформованості здібностей і вимогами, які висуває діяльність. Комунікативні можливості формуються саме у процесі комунікативної практики, а мотиваційною основою їх розвитку можуть бути мотиви вступу у спілкування та підтримання взаємодії. Оскільки спілкування є одним із центральних інструментів професійної діяльності психолога, то вже під

час навчання у закладі вищої освіти студент має оволодіти комунікативною компетентністю і розвинути комунікативні здібності на рівні, достатньому для реальної практики.

У сучасних умовах існує значна кількість засобів цілеспрямованого розвитку комунікативних здібностей студентів-психологів. Найчастіше застосовуються тренінгові програми з використанням особистісно-розвивальних технологій, колективне активне соціальне навчання, а також спеціальні програми й спецкурси, інтегровані в освітній процес ЗВО. Внаслідок цього розвиток комунікативних здібностей майбутніх психологів постає як динамічний, поступальний процес якісних змін, який реалізується у спеціально організованій університетській навчальній діяльності.

Створення умов для такого розвитку вимагає орієнтації на значущість кожного студента як суб'єкта освітнього простору, підтримки його товариськості, впевненості, рішучості, здатності відстоювати власну думку, формування позитивного самоставлення, відчуття власної значимості та потреби у спілкуванні. Також наголошується потреба в тому, щоб викладачі свідомо ставили завдання розвитку комунікативних здібностей у різних видах навчально-професійної діяльності, знайомили студентів початкових курсів із науково-теоретичними основами спілкування у межах психолого-педагогічних дисциплін, використовували активні соціально-психологічні форми навчання на заняттях, залучали студентів до спеціальних курсів і практик, розширювали їх включеність у соціальні відносини та сприяли формуванню соціально-рольових позицій у взаємодії. Загальною умовою розвитку здібностей у студентів-психологів визнається раннє включення у процес опанування майбутньою професійною діяльністю, коли навчання не відривається від практичного досвіду й реальної комунікації.

У підсумку психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей у психологів охоплюють емоційний інтелект, емпатію, активне слухання, здатність конструктивно вирішувати конфлікти, адаптивність, а також уміння користуватися невербальними засобами і мовою тіла. Сукупно ці

характеристики підсилюють ефективність професійного спілкування, допомагають вибудовувати підтримуюче та сприятливе середовище взаємодії з клієнтами, колегами й іншими учасниками професійної діяльності та підтримують досягнення професійних цілей і позитивних змін у житті людей.

Висновки до розділу 1

На підставі опрацювання психолого-педагогічних джерел було встановлено, що поняття «комунікативна компетентність» за своїм змістом є ширшим, ніж поняття «комунікативні здібності». Комунікативна компетентність охоплює цілісний комплекс знань, умінь і навичок, які забезпечують ефективну взаємодію між людьми у різних ситуаціях. Вона включає розуміння закономірностей комунікаційного процесу, здатність користуватися різними мовними та позамовними засобами передавання інформації, уміння слухати і чути співрозмовника, коректно інтерпретувати повідомлення, враховувати контекст та особливості партнера по спілкуванню. Важливою складовою виступає й здатність вибудовувати контакт, підтримувати діалог, своєчасно помічати комунікативні бар'єри, уточнювати смисли, попереджати непорозуміння та за потреби коригувати взаємодію так, щоб вона залишалася продуктивною й психологічно безпечною.

Комунікативні здібності, у свою чергу, мають більш конкретний характер і проявляються передусім у тому, наскільки людина здатна застосовувати наявні комунікативні знання та навички у реальному спілкуванні. Вони пов'язані з практичними проявами взаємодії: умінням користуватися невербальними сигналами, точно зчитувати жести, міміку, інтонаційні відтінки, темп мовлення, дистанцію, а також доречно й усвідомлено використовувати ці засоби для підтримки контакту. Комунікативні здібності також відображають гнучкість у спілкуванні – здатність адаптуватися до різних комунікативних ситуацій, змінювати стиль взаємодії залежно від особливостей співрозмовника, швидко перебудовувати власний підхід, не втрачаючи професійної позиції. У такому розумінні комунікативні здібності є частиною комунікативної компетентності,

але саме вони конкретизують її прикладний, «робочий» вимір і показують, як компетентність реалізується у практиці.

Дані наукових досліджень дають підстави стверджувати, що комунікативні здібності не є фіксованою характеристикою: вони можуть розвиватися та вдосконалюватися за умови систематичного тренування, практики і цілеспрямованого навчання. Це особливо важливо для професійної підготовки майбутніх психологів, оскільки їх діяльність майже повністю побудована на взаємодії з людьми, а якість психологічної допомоги значною мірою визначається саме якістю комунікації. Через це підготовка психологів має включати не лише формування теоретичних уявлень, а й активний розвиток комунікативних умінь, закріплення навичок у наближених до реальності ситуаціях та поступове ускладнення комунікативних завдань.

З огляду на значущість комунікативних здібностей у професійній діяльності психолога, особливої ваги набуває створення умов, у яких студенти можуть не лише вивчати комунікацію теоретично, а й системно відпрацьовувати її на практиці. Така робота може реалізовуватися через тренінгові заняття, моделювання професійних ситуацій, рольові форми взаємодії, спеціальні практичні завдання, а також поступове включення студентів у практику професійного спілкування. У підсумку результати наукових розвідок підтверджують, що розвиток комунікативних здібностей є не додатковим, а необхідним компонентом підготовки майбутніх психологів і виступає важливою умовою їх подальшої професійної ефективності.

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГА

2.1. Діагностика рівнів сформованості комунікативних здібностей у майбутніх психологів

Констатувальний етап дослідження був спрямований на діагностику рівнів сформованості комунікативних здібностей у майбутніх психологів та на виявлення їхніх типових проявів у навчально-професійній взаємодії. Метою цього етапу було зафіксувати вихідний стан розвитку комунікативних здібностей у студентської молоді перед подальшим аналізом можливостей їх цілеспрямованого вдосконалення, а також визначити, які саме компоненти комунікативної сфери потребують більшої уваги в межах професійної підготовки. Дослідження проводилося на базі закладу вищої освіти (факультет психолого-педагогічного профілю), у навчальному середовищі, максимально наближеному до реальних умов професійної комунікації майбутнього психолога: під час аудиторних занять, практикоорієнтованих обговорень, роботи в мікрогрупах і виконання навчальних завдань, які передбачали інтенсивну взаємодію. У констатувальному етапі взяли участь 42 студенти спеціальності психологічного спрямування, які навчалися за освітньою програмою, що передбачає опанування теоретичних і прикладних дисциплін з психології та практики професійного спілкування.

Зміст діагностичної частини констатувального етапу було вибудувано навколо трьох критеріїв, які дозволили комплексно оцінити комунікативні здібності як професійно значущу якість майбутнього психолога. Було виділено мотиваційно-ціннісний критерій, когнітивно-операційний критерій та емоційно-регулятивний критерій. Для кожного критерію були визначені три показники, за якими фіксувалися прояви комунікативних здібностей у навчально-професійних ситуаціях та під час виконання діагностичних процедур.

Мотиваційно-ціннісний критерій відображав внутрішню готовність студента вступати у професійне спілкування та підтримувати його на рівні, який

відповідає етичним і професійним нормам діяльності психолога. Першим показником цього критерію виступила спрямованість на взаємодію і потреба у професійному контакті. У межах цього показника фіксувалося, наскільки стабільною була внутрішня установка студента на комунікацію як на необхідний інструмент майбутньої професії, чи проявлялася ініціатива у встановленні контакту, чи зберігалося прагнення підтримувати діалог у ситуаціях, де комунікація ускладнювалася незгодою, напруженням або невизначеністю. Увага також зверталася на те, чи сприймалося спілкування як формальність, чи як змістовний процес співпраці, що дає можливість зрозуміти людину та професійно їй допомогти.

Другим показником мотиваційно-ціннісного критерію було прийняття гуманістичних цінностей і орієнтація на партнерство. Він розкривався через ставлення до співрозмовника як до особистості, готовність взаємодіяти без тиску та оцінювання, визнання права іншого на власну позицію, переживання і темп розкриття інформації. У межах цього показника також враховувалося, чи зберігалася повага до меж іншої людини, чи проявлялася налаштованість на співробітництво, а не на домінування, і чи підтримувалося бажання будувати взаємини у форматі діалогу, де важливо не «перемогти» у дискусії, а досягти розуміння.

Третім показником став рівень відповідальності за власні слова й комунікативні дії. Він характеризував здатність студентів усвідомлювати наслідки власних висловлювань, добирати мовні засоби відповідно до ситуації та зважати на можливий емоційний ефект повідомлення для співрозмовника. Окремо відмічалася готовність уточнювати смисли, визнавати помилки комунікації, коригувати висловлювання у разі неправильного розуміння, а також уникати форм взаємодії, що провокують напруження (іронія, знецінення, категоричність). У професійній перспективі цей показник має особливе значення, адже психологічна допомога будується на довірі, а довіра часто руйнується саме через необережне слово або неусвідомлену комунікативну реакцію.

Когнітивно-операційний критерій описував інструментальну сторону комунікативних здібностей, тобто те, як студент оперує знаннями та навичками спілкування у практичних ситуаціях. Першим показником у межах цього критерію виступила сформованість професійно-мовленнєвих умінь. Йшлося про здатність чітко, логічно та зрозуміло формулювати думки, дотримуватися смислової послідовності, аргументувати позицію без надмірного тиску, користуватися нейтральною та етично прийнятною лексикою, а також адаптувати мовлення до рівня підготовки співрозмовника. Особливо враховувалася здатність пояснювати психологічні явища простими словами без втрати точності, оскільки в майбутній практиці психологові доводиться перекладати складні концепти на мову, доступну клієнту.

Другим показником когнітивно-операційного критерію стало володіння навичками активного слухання. Цей показник не обмежувався «уважністю» як загальною рисою, а охоплював конкретні дії у комунікації: уміння підтримувати контакт, ставити уточнювальні запитання, перефразовувати для перевірки розуміння, виділяти ключові думки та емоційні акценти, підсумовувати сказане без спотворень. Окремо фіксувалася здатність витримувати паузу, не перебивати, не поспішати з порадами і не переводити увагу на себе, адже саме такі моменти часто визначають, чи відчує співрозмовник безпеку і включеність у діалог.

Третім показником було вміння будувати комунікативну стратегію у взаємодії. Він відображав здатність вибирати доречний стиль спілкування відповідно до мети контакту, ситуації та особливостей співрозмовника, прогнозувати можливі реакції, гнучко змінювати спосіб подання інформації, якщо попередній не давав результату. У межах цього показника враховувалася здатність керувати структурою розмови: задавати рамки, узгоджувати правила, повертати діалог до теми, якщо він розпорошувався, і водночас зберігати природність взаємодії без формального «сценарію». Для майбутнього психолога така стратегічність є ознакою професійної зрілості, оскільки консультаційний процес потребує одночасно відкритості та керованості.

Емоційно-регулятивний критерій дозволив оцінити ті психологічні механізми, які підтримують якість комунікації в умовах емоційного напруження, невизначеності або конфліктності. Першим показником цього критерію виступила емпатійність як здатність до співпереживання і точного емоційного «налаштування» на іншого. У межах показника зверталася увага на вміння помічати емоційні стани співрозмовника, приймати їх без поспішної оцінки, демонструвати теплоту та включеність, але не втрачати професійної дистанції. Також враховувалося, чи проявлялася здатність бачити ситуацію очима іншого, не підміняючи її власними інтерпретаціями.

Другим показником стала емоційна саморегуляція у спілкуванні. Він охоплював здатність контролювати імпульсивні реакції, витримувати емоційно складні висловлювання, зберігати рівний тон, не переходити до захисту або нападу у відповідь на критику чи провокативні фрази. Фіксувалося також, чи вдавалося утримувати внутрішню рівновагу під час групових дискусій та при виконанні завдань, де оцінювалися комунікативні дії. Для психолога ця складова принципова, адже клієнт часто приносить у контакт сильні емоції, і від здатності фахівця регулювати власний стан залежить безпечність взаємодії.

Третім показником емоційно-регулятивного критерію було конструктивне реагування на напруження і конфліктні моменти. У межах цього показника аналізувалося, чи зберігалася здатність вести діалог у ситуації незгоди, чи використовувалися способи зниження напруги (уточнення, переформулювання, пауза, визнання почуттів), чи обиралися стратегії, які підтримують співпрацю замість загострення. Враховувалося, наскільки студент міг відокремлювати проблему від особистості, не переходити на оцінювання людини, а також чи вмів переводити розмову з рівня взаємних претензій на рівень спільного пошуку рішення. Така здатність відображає зрілість професійного спілкування, адже робота психолога нерідко проходить у полі переживань, де конфліктність може бути як зовнішньою, так і внутрішньою.

У межах констатувального етапу всі зазначені критерії та показники були використані для системного опису вихідного рівня сформованості

комунікативних здібностей у студентів. Отримані діагностичні дані дали можливість охарактеризувати типові сильні сторони та ускладнення у комунікативній сфері майбутніх психологів, а також зафіксувати ті компоненти, які найбільш чутливо реагують на умови навчально-професійної взаємодії в закладі вищої освіти.

У процесі аналізу результатів констатувального етапу було виокремлено три рівні сформованості комунікативних здібностей у майбутніх психологів – високий, середній і низький. Кожен із рівнів характеризувався специфічним поєднанням проявів за всіма визначеними показниками мотиваційно-ціннісного, когнітивно-операційного та емоційно-регулятивного критеріїв, що дало змогу цілісно описати якість і зрілість професійного спілкування студентів.

Високий рівень сформованості комунікативних здібностей характеризувався стійкою внутрішньою готовністю до професійного спілкування та усвідомленим ставленням до комунікації як до провідного інструмента майбутньої діяльності психолога. У межах мотиваційно-ціннісного критерію у студентів з високим рівнем чітко простежувалася виражена спрямованість на взаємодію: спілкування не уникалося навіть у складних або напружених ситуаціях, навпаки – ініціатива контакту часто проявлялася самостійно, без зовнішнього стимулювання. Потреба у професійному діалозі мала стійкий характер і супроводжувалася позитивним емоційним ставленням до процесу взаємодії. Спілкування сприймалося не як формальна вимога навчання, а як змістовна можливість зрозуміти іншу людину, уточнити позиції та вибудувати партнерські відносини.

На цьому рівні чітко виявлялося прийняття гуманістичних цінностей і орієнтація на партнерство. Співрозмовник сприймався як рівнозначна особистість із правом на власні переживання, думки та темп розкриття інформації. У взаємодії простежувалася повага до особистісних меж, відсутність тиску, категоричності чи прагнення домінувати. Прагнення до співробітництва проявлялося у готовності враховувати іншу точку зору, навіть якщо вона не

збігалася з власною, та в умінні шукати спільні смисли замість загострення розбіжностей.

Високий рівень відповідальності за власні слова й комунікативні дії був ще однією характерною ознакою. Студенти усвідомлювали можливий психологічний вплив висловлювань, ретельно добирали мовні засоби, уникали різких формулювань, іронії чи знецінення. У разі виникнення непорозумінь вони були готові уточнювати, переформульовувати думку, визнавати власні неточності та коригувати спосіб подання інформації. Таке ставлення свідчило про сформовану професійну рефлексію і розуміння етичних аспектів психологічного спілкування.

У межах когнітивно-операційного критерію високий рівень проявлявся у добре сформованих професійно-мовленнєвих уміннях. Мовлення вирізнялося логічністю, структурованістю та зрозумілістю, думки викладалися послідовно, без зайвої багатослівності або смислових провалів. Аргументація будувалася спокійно, без тиску, з урахуванням реакцій співрозмовника. Особливо виразною була здатність адаптувати мовлення до рівня підготовки іншої людини, пояснювати складні психологічні поняття доступно й коректно, не спрощуючи їх до спотворення змісту.

Навички активного слухання на високому рівні мали цілісний і усвідомлений характер. У процесі взаємодії студенти уважно стежили за змістом і емоційними акцентами висловлювань, не перебивали, витримували паузи, ставили доречні уточнювальні запитання, віддзеркалювали почуте для перевірки розуміння. Спостерігалася здатність зосереджувати увагу саме на співрозмовнику, не переводячи фокус на власний досвід або оцінки. Таке слухання створювало відчуття включеності й психологічної безпеки у діалозі.

Уміння будувати комунікативну стратегію також було добре сформованим. Студенти виявляли здатність прогнозувати перебіг розмови, гнучко змінювати стиль спілкування залежно від ситуації, повертати діалог до теми без різкості чи формалізму. Комунікація водночас залишалася природною і керованою, що свідчило про поєднання спонтанності та професійного контролю.

Емоційно-регулятивний критерій на високому рівні характеризувався розвиненою емпатійністю. Студенти точно зчитували емоційні стани співрозмовника, демонстрували співпереживання, теплоту і прийняття, не зливаючись при цьому з переживаннями іншого. Простежувалася здатність бачити ситуацію з позиції співрозмовника без нав'язування власних інтерпретацій. Емоційна саморегуляція була достатньо стійкою: навіть у ситуаціях критики, незгоди або емоційного напруження зберігався рівний тон, відсутність імпульсивних реакцій і захисних форм поведінки. Конструктивне реагування на напруження проявлялося у прагненні знизити конфліктність, перевести розмову в площину співпраці, відокремлювати проблему від особистості та шукати рішення, прийнятні для всіх сторін.

Середній рівень сформованості комунікативних здібностей характеризувався відносною стабільністю, але водночас – ситуативністю проявів. За мотиваційно-ціннісним критерієм спостерігалася загальна готовність до спілкування, проте вона не завжди була внутрішньо вмотивованою. Ініціатива у взаємодії частіше виникала за наявності зовнішнього стимулу або чіткої вимоги ситуації. Спілкування загалом сприймалося як важливе для професії, однак у складних або емоційно напружених умовах могла з'являтися тенденція до уникання контакту чи скорочення діалогу.

Орієнтація на гуманістичні цінності була задекларованою, але не завжди послідовно реалізованою. У більшості випадків зберігалася повага до співрозмовника, проте в умовах незгоди або втоми могли проявлятися елементи категоричності чи захисної позиції. Відповідальність за слова й дії мала вибірковий характер: усвідомлення можливого впливу висловлювань було присутнє, однак не завжди супроводжувалося вчасною корекцією мовлення.

Когнітивно-операційні прояви на середньому рівні відзначалися достатньою, але нестійкою сформованістю. Мовлення загалом було зрозумілим, проте іноді втрачало логічну послідовність або перевантажувалося деталями. Активне слухання застосовувалося, але не системно: студенти могли уважно слухати, однак часом перебивали, поспішали з висновками або переключали

увагу на власні міркування. Комунікативна стратегія будувалася інтуїтивно, без чіткого прогнозування, що знижувало ефективність взаємодії в нестандартних ситуаціях.

Емоційна сфера на середньому рівні характеризувалася здатністю до емпатії, однак її глибина залежала від особистого ставлення до співрозмовника. Емоційна саморегуляція загалом зберігалася, але в умовах критики або напруження могли з'являтися ознаки роздратування, замкненості чи захисної поведінки. Реагування на конфліктні моменти не завжди було конструктивним: іноді спостерігалося уникання проблеми або формальне згладжування ситуації без її реального опрацювання.

Низький рівень сформованості комунікативних здібностей характеризувався фрагментарністю та нестійкістю проявів за всіма критеріями. Мотиваційно-ціннісний компонент був недостатньо сформованим: спілкування часто сприймалося як вимушена необхідність, ініціатива контакту проявлялася рідко, переважала орієнтація на мінімізацію взаємодії. Інтерес до партнерського діалогу був слабко вираженим, а у складних ситуаціях домінувало прагнення уникнути спілкування.

Гуманістична орієнтація мала декларативний характер або була відсутньою. У взаємодії могли з'являтися елементи знецінення, нетерпимості до іншої точки зору, жорсткі оцінки. Відповідальність за слова і комунікативні наслідки була зниженою: висловлювання часто мали імпульсивний характер, без урахування емоційного стану співрозмовника.

Когнітивно-операційний критерій на низькому рівні проявлявся у труднощах формулювання думок, нелогічності мовлення, невпевненості у виборі слів. Активне слухання фактично не реалізовувалося: спостерігалася схильність перебивати, не дослуховувати, швидко переходити до власних висновків. Комунікативна стратегія була відсутньою або носила хаотичний характер, що ускладнювало будь-яку тривалішу взаємодію.

Емоційно-регулятивні прояви на цьому рівні характеризувалися низькою емпатійністю, труднощами розпізнавання емоцій інших людей і власних станів.

Емоційна саморегуляція була недостатньою: у напружених ситуаціях виникали різкі реакції, захисна поведінка або емоційне «відключення». Конфліктні моменти сприймалися як загроза, що призводило або до загострення, або до повного уникання діалогу.

Описані рівні дозволили не лише зафіксувати ступінь сформованості комунікативних здібностей у майбутніх психологів, а й окреслити якісні відмінності між ними, що стало підґрунтям для подальшого формувального впливу і цілеспрямованої роботи з розвитку професійного спілкування.

У межах констатувального етапу дослідження було виокремлено та реалізовано п’ять діагностичних завдань, кожне з яких мало чітко визначену мету, змістове наповнення, процедуру проведення та систему оцінювання результатів. Такий підхід дав змогу не лише зафіксувати окремі прояви комунікативних здібностей, а й простежити їх цілісну структуру та взаємозв’язок між показниками.

Перше діагностичне завдання було спрямоване на виявлення мотиваційно-ціннісного ставлення майбутніх психологів до професійної комунікації. Метою завдання стало визначення спрямованості студентів на взаємодію, прийняття гуманістичних цінностей та рівня усвідомленої відповідальності за власні комунікативні дії. Матеріалом слугували письмові описи типових професійних ситуацій психологічного спілкування, що передбачали необхідність вибору стилю взаємодії, етичного реагування та партнерського підходу. Процедура проведення полягала в індивідуальному аналізі ситуацій і письмовому викладі власного бачення оптимальної моделі поведінки. Оцінювання результатів здійснювалося за такими критеріями, як вираженість внутрішньої мотивації до контакту, орієнтація на діалог і співпрацю, повага до позиції іншого, а також здатність усвідомлювати наслідки власних висловлювань і рішень у комунікації.

Друге діагностичне завдання було зорієнтоване на дослідження когнітивно-операційного компонента комунікативних здібностей, зокрема професійно-мовленнєвих умінь. Метою стало виявлення здатності студентів логічно, послідовно та доступно викладати думки у контексті майбутньої

психологічної діяльності. Матеріалом виступали завдання на усне або письмове пояснення психологічного поняття чи ситуації для умовного неспеціаліста. Процедура передбачала самостійне формулювання відповіді в обмежений час, що дозволяло оцінити не лише зміст, а й спонтанність мовлення. Критеріями оцінювання стали чіткість і структурованість висловлювання, логічна послідовність, адекватність використаної термінології, зрозумілість подачі матеріалу та здатність адаптувати мовлення до рівня підготовки співрозмовника.

Третє діагностичне завдання було спрямоване на визначення рівня сформованості навичок активного слухання як одного з ключових показників комунікативних здібностей. Метою завдання стало виявлення здатності студентів уважно сприймати інформацію, розрізняти смислові й емоційні акценти та коректно реагувати на повідомлення співрозмовника. Матеріалом слугували короткі усні повідомлення, що містили як фактологічний, так і емоційно забарвлений зміст. Процедура включала слухання повідомлення з подальшим відтворенням основного змісту, формулюванням уточнювальних запитань і короткою інтерпретацією емоційного стану умовного співрозмовника. Оцінювання здійснювалося за повнотою та точністю відтворення інформації, умінням виділяти головне, доречністю запитань, уважністю до емоційного компонента та здатністю уникати поспішних або суб’єктивних висновків.

Четверте діагностичне завдання було спрямоване на дослідження емоційно-регулятивного компонента комунікативних здібностей, зокрема рівня емпатійності та саморегуляції у складних ситуаціях спілкування. Метою завдання стало виявлення здатності студентів підтримувати емоційний контакт, зберігати професійну врівноваженість і реагувати на емоційно напружені повідомлення без втрати конструктивності. Матеріалом слугували змодельовані ситуації взаємодії, у яких співрозмовник демонстрував тривогу, роздратування або незадоволення. Процедура проведення полягала в усному реагуванні на ситуацію з фіксацією вербальних і невербальних аспектів відповіді. Критеріями оцінювання виступали рівень прояву емпатії, здатність визнавати почуття

іншого, контроль власних емоцій, відсутність агресивних або захисних реакцій та орієнтація на зниження напруження.

П’яте діагностичне завдання було спрямоване на виявлення здатності майбутніх психологів будувати комунікативну стратегію та конструктивно діяти в умовах конфлікту. Метою стало дослідження гнучкості комунікації, уміння адаптувати стиль спілкування та знаходити ефективні шляхи врегулювання проблемних ситуацій. Матеріалом слугували описи конфліктних професійних ситуацій, що вимагали аналізу та прийняття комунікативного рішення. Процедура виконання передбачала письмовий опис послідовності дій, спрямованих на врегулювання взаємодії. Оцінювання здійснювалося за здатністю відокремлювати проблему від особистості, прагненням до компромісу, гнучкістю у виборі комунікативних засобів, збереженням партнерської позиції та орієнтацією на співпрацю.

Запропонована система завдань забезпечила структуровану та багатовимірну діагностику комунікативних здібностей майбутніх психологів, що дозволило визначити рівень їх сформованості, результати наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати констатувального етапу експерименту рівнів сформованості комунікативних здібностей у майбутніх психологів

сформованість комунікативних здібностей	ЕГ		КГ	
	абс.	у %	абс.	у %
Високий	2	10%	4	19%
Середній	9	43%	10	48%
Низький	10	47%	7	33%
Усього	21	100%	21	100%

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження засвідчив, що вихідний рівень сформованості комунікативних здібностей у студентів обох груп

характеризувався переважанням середнього та низького рівнів. Згідно з даними таблиці 2.1, в експериментальній групі високий рівень було зафіксовано лише у 2 студентів, що становило 10% від загальної кількості учасників. Середній рівень спостерігався у 9 осіб (43%), тоді як низький рівень виявлено у 10 студентів, що відповідало 47%. Такий розподіл свідчив про недостатню сформованість комунікативних здібностей у значної частини майбутніх психологів та наявність суттєвих труднощів у реалізації ефективного професійного спілкування.

У контрольній групі на констатувальному етапі також простежувалася подібна тенденція. Високий рівень сформованості комунікативних здібностей було зафіксовано у 4 студентів (19%), середній рівень – у 10 осіб (48%), низький рівень – у 7 студентів, що становило 33%. Отримані результати дозволили констатувати, що на початковому етапі дослідження обидві групи були відносно співставними за рівнями сформованості комунікативних здібностей, що створювало необхідні передумови для подальшого формувального впливу та об’єктивної оцінки його ефективності.

2.2. Формувальний вплив на розвиток комунікативних здібностей у процесі професійної підготовки студентів-психологів

У межах формувального етапу дослідження було реалізовано цілеспрямований вплив, спрямований на розвиток комунікативних здібностей студентів-психологів у процесі їх професійної підготовки. Необхідність такого впливу зумовлювалася результатами констатувального етапу, які засвідчили наявність нерівномірності у сформованості окремих компонентів комунікативних здібностей, а також переважання середнього й низького рівнів за низкою показників. Це підтвердило потребу в організації спеціально вибудуваної роботи, орієнтованої не лише на інформування студентів про значущість професійного спілкування, а й на створення умов для активного переживання, усвідомлення та закріплення продуктивних комунікативних способів взаємодії.

Формувальний вплив було організовано з урахуванням розуміння комунікативних здібностей як динамічного утворення, що розвивається у діяльності та спілкуванні. Вихідним положенням стало визнання того, що традиційний навчальний процес не завжди забезпечує достатню інтенсивність і глибину комунікативного досвіду майбутніх психологів, оскільки значна частина освітніх завдань зосереджена на засвоєнні теоретичного матеріалу. У зв'язку з цим формувальна робота була спрямована на активізацію особистісної включеності студентів у комунікативні ситуації, які за своїм змістом і структурою максимально наближалися до реальних умов професійної діяльності психолога.

Особливу увагу під час формувального етапу було приділено розвитку мотиваційно-ціннісного компонента комунікативних здібностей. У процесі роботи створювалися умови, за яких спілкування переставало сприйматися як формальна навчальна вимога і набувало особистісного смислу для студентів. Це дозволяло поступово зміщувати акценти з зовнішньої мотивації на внутрішню, пов'язану з усвідомленням ролі комунікації у професійному становленні психолога. Студенти залучалися до обговорення професійних ситуацій, у яких від якості взаємодії залежали довіра, ефективність допомоги та психологічна безпека клієнта. У результаті формувалося більш відповідальне ставлення до власних слів, інтонацій і комунікативних рішень.

Важливим напрямом формувального впливу стало цілеспрямоване збагачення когнітивно-операційного компонента комунікативних здібностей. Робота будувалася таким чином, щоб студенти мали можливість не лише відпрацьовувати окремі мовленнєві навички, а й усвідомлювати логіку побудови професійного діалогу, значення структури висловлювань, послідовності аргументації та адаптації мовлення до співрозмовника. Особлива увага приділялася розвитку вмінь активного слухання, оскільки саме цей аспект комунікації виявився одним із найбільш уразливих за результатами попереднього етапу дослідження. У процесі формувальної роботи студенти навчалися зосереджувати увагу на співрозмовнику, відокремлювати фактичний

зміст повідомлення від емоційного, перевіряти власне розуміння через уточнення і перефразування, а також утримуватися від передчасних оцінок і порад.

Не менш значущим виявився вплив на емоційно-регулятивну сферу комунікативних здібностей. Формувальна робота передбачала створення безпечного психологічного простору, у якому студенти могли усвідомлювати власні емоційні реакції у процесі спілкування, аналізувати труднощі саморегуляції та поступово опановувати більш конструктивні способи реагування. Увага зосереджувалася на розвитку емпатії як професійно важливої якості, що дозволяє психологові не лише розуміти переживання іншої людини, а й підтримувати оптимальну професійну дистанцію. У результаті формувального впливу поступово знижувалася тривожність у комунікативно складних ситуаціях, підвищувалася впевненість у власних можливостях та зростала готовність до відкритого, але водночас врівноваженого діалогу.

Реалізація формувального впливу в межах професійної підготовки студентів-психологів дозволила інтегрувати розвиток комунікативних здібностей у навчальний процес без його штучного відокремлення від освітнього змісту. Це створило підґрунтя для поступових якісних змін у структурі професійного спілкування студентів і забезпечило умови для подальшого аналізу ефективності здійсненого впливу на наступному етапі дослідження.

Подальша реалізація формувального впливу ґрунтувалася на поєднанні спеціально організованих форм роботи та інтеграції комунікативно спрямованих завдань у зміст професійно орієнтованих дисциплін (див. Додаток А). Такий підхід дозволив забезпечити системність розвитку комунікативних здібностей і уникнути їх фрагментарного формування. У ході формувального етапу було важливо не лише створити умови для відпрацювання окремих навичок, а й сприяти усвідомленню студентами внутрішніх механізмів власної комунікативної поведінки, її сильних сторін і труднощів.

Формувальний вплив реалізовувався через активні методи навчання, які стимулювали безпосередню участь студентів у комунікативній взаємодії. Значне

місце посідали групові форми роботи, що сприяли розвитку вміння будувати діалог, координувати власні дії з діями інших, приймати різні позиції та узгоджувати індивідуальні смисли в межах спільної діяльності. У процесі групових обговорень і спільного аналізу професійних ситуацій студенти поступово опановували навички аргументованого висловлення думок, толерантного ставлення до альтернативних точок зору та конструктивного реагування на незгоду. Важливим результатом цієї роботи стало зниження напруженості у спілкуванні та зростання готовності брати відповідальність за якість взаємодії.

Особлива увага приділялася формуванню здатності до рефлексії власного комунікативного досвіду. Після виконання комунікативно насичених завдань студенти залучалися до аналізу того, як саме вибудовувалася взаємодія, які труднощі виникали, які реакції виявилися продуктивними, а які – такими, що ускладнювали спілкування. Рефлексивні обговорення сприяли усвідомленню зв'язку між внутрішнім емоційним станом і зовнішніми комунікативними проявами, а також формували здатність помічати власні стереотипи спілкування. У результаті поступово зростала здатність свідомо регулювати комунікативну поведінку відповідно до мети взаємодії та особливостей співрозмовника.

Важливим компонентом формувального впливу стала робота з розвитку конфліктологічної компетентності як складової комунікативних здібностей. Студенти аналізували типові конфліктні ситуації, що можуть виникати у професійній діяльності психолога, та відпрацьовували способи їх конструктивного врегулювання. У процесі цієї роботи увага зосереджувалася на вмінні відокремлювати емоційний компонент конфлікту від його змістовної основи, розпізнавати приховані потреби сторін і знаходити комунікативні рішення, спрямовані на збереження взаємоповаги. Такий підхід сприяв розвитку толерантності до напружених ситуацій і зменшенню страху перед відкритим обговоренням проблем.

Формувальний етап також передбачав поступове ускладнення комунікативних завдань. Якщо на початкових етапах акцент робився на

відпрацюванні базових умінь слухання, висловлювання та емоційного реагування, то згодом студенти залучалися до складніших форм взаємодії, які вимагали одночасного використання кількох компонентів комунікативних здібностей. Це дозволило перевести засвоєні навички з рівня окремих дій на рівень цілісної комунікативної поведінки, наближеної до реальних умов професійної діяльності психолога.

У результаті реалізації формувального впливу було зафіксовано позитивні зрушення у ставленні студентів до професійного спілкування. Комунікація почала сприйматися не лише як засіб передавання інформації, а як простір психологічної взаємодії, що потребує уважності, відповідальності та внутрішньої включеності. Це створило передумови для подальшого кількісного й якісного аналізу змін рівнів сформованості комунікативних здібностей, здійсненого на контрольному етапі дослідження.

2.3. Аналіз динаміки показників комунікативних здібностей та професійної компетентності майбутніх психологів після формувального етапу дослідження

Метою контрольного етапу дослідження було визначення змін у рівнях сформованості комунікативних здібностей у майбутніх психологів після реалізації формувального впливу, а також перевірка його результативності шляхом порівняння показників експериментальної та контрольної груп. Контрольний етап проводився в обох групах із застосуванням тих самих діагностичних методик, що використовувалися на констатувальному етапі експерименту, що забезпечило можливість коректного зіставлення отриманих результатів і простеження динаміки змін.

Таблиця 2.2

Результати контрольного етапу експерименту рівнів сформованості комунікативних здібностей у майбутніх психологів

сформованість комунікативних здібностей	ЕГ		КГ	
	абс.	у %	абс.	у %
Високий	6	29%	4	19%
Середній	10	47%	11	52%
Низький	5	24%	6	29%
Усього	21	100%	21	100%

Результати контрольного етапу експерименту, подані в таблиці 2.2, засвідчили помітні зміни в експериментальній групі. Кількість студентів із високим рівнем сформованості комунікативних здібностей зросла до 6 осіб, що становило 29% від загальної кількості. Середній рівень було зафіксовано у 10 студентів (47%), тоді як кількість осіб із низьким рівнем зменшилася до 5, що відповідало 24%. Такі зміни свідчили про позитивну динаміку розвитку комунікативних здібностей у студентів експериментальної групи та зниження частки тих, хто відчував значні труднощі у сфері професійного спілкування.

У контрольній групі на контрольному етапі істотних змін у розподілі рівнів не зафіксовано. Високий рівень, як і на констатувальному етапі, спостерігався у 4 студентів (19%). Кількість осіб із середнім рівнем незначно зросла і становила 11 студентів (52%), тоді як низький рівень було виявлено у 6 студентів (29%). Такі показники вказували на природні, несуттєві зміни, які могли бути зумовлені загальним навчальним процесом, але не свідчили про цілеспрямований розвиток комунікативних здібностей.

Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту дозволив простежити якісні та кількісні відмінності у динаміці сформованості комунікативних здібностей студентів обох груп. В експериментальній групі було зафіксовано зростання частки студентів із високим рівнем на 19% та зменшення кількості осіб із низьким рівнем на 23%. Це свідчило про перехід значної частини студентів із нижчих рівнів на середній

і високий рівні сформованості комунікативних здібностей. У контрольній групі відповідні зміни мали мінімальний характер і не носили системного спрямування.

Отримані результати дозволили дійти висновку, що позитивні зрушення, зафіксовані в експериментальній групі, були зумовлені реалізацією спеціально організованого формувального впливу, спрямованого на розвиток комунікативних здібностей у процесі професійної підготовки майбутніх психологів. Це підтвердило доцільність і результативність обраних форм і методів роботи та засвідчило можливість цілеспрямованого розвитку комунікативних здібностей у межах освітнього процесу закладу вищої освіти.

Висновки до розділу 2

У другому розділі роботи було здійснено цілісне емпіричне дослідження комунікативних здібностей як складової професійної компетентності майбутніх психологів, що дозволило перейти від теоретичного осмислення проблеми до її практичного аналізу та перевірки можливостей цілеспрямованого розвитку досліджуваного феномену в умовах професійної підготовки. Логіка побудови розділу забезпечила послідовний перехід від фіксації вихідного стану сформованості комунікативних здібностей до аналізу змін, які відбулися внаслідок спеціально організованого впливу, та узагальнення отриманих результатів.

На початковому етапі емпіричної роботи увага була зосереджена на виявленні рівнів сформованості комунікативних здібностей у студентів-психологів та аналізі їх якісних проявів. Дослідження проводилося в навчально-професійному середовищі закладу вищої освіти, що дозволило фіксувати комунікативні особливості не в ізольованих умовах, а в реальних ситуаціях взаємодії, характерних для підготовки майбутнього фахівця. Для цього було використано комплекс діагностичних методик і спеціально розроблених завдань, спрямованих на дослідження мотиваційно-ціннісного, когнітивно-операційного та емоційно-регулятивного компонентів комунікативних здібностей. Такий

підхід забезпечив багатовимірний аналіз досліджуваного явища й дозволив уникнути його спрощеного трактування.

Отримані діагностичні дані засвідчили, що на початку дослідження у значної частини студентів переважали середній та низький рівні сформованості комунікативних здібностей. Це виявлялося у ситуативній мотивації до спілкування, нестійкості гуманістичних орієнтацій, недостатній усвідомленості відповідальності за власні комунікативні дії. На когнітивно-операційному рівні фіксувалися труднощі у логічному та послідовному викладі думок, фрагментарність навичок активного слухання, невпевненість у виборі комунікативних стратегій. Емоційно-регулятивна сфера характеризувалася недостатньою здатністю до саморегуляції в умовах напруженого спілкування, поверхневими проявами емпатії та схильністю до уникання складних комунікативних ситуацій. Водночас наявність окремих студентів із високим рівнем сформованості комунікативних здібностей підтвердила потенційну можливість розвитку цього феномену в межах освітнього процесу.

Подальша емпірична робота була спрямована на реалізацію формувального впливу, орієнтованого на розвиток комунікативних здібностей у процесі професійної підготовки студентів-психологів. В основі цього впливу лежало розуміння комунікативних здібностей як динамічного утворення, що формується та вдосконалюється у діяльності та взаємодії. Формувальна робота не зводилася до ізольованого тренування окремих навичок, а була інтегрована у навчальний процес, що дозволило забезпечити її природність і змістову відповідність майбутній професійній діяльності психолога.

У межах формувального впливу використовувалися активні методи навчання, групові та індивідуальні форми роботи, ситуаційний аналіз, комунікативні вправи, рефлексивні обговорення, а також моделювання професійно значущих ситуацій взаємодії. Особлива увага приділялася розвитку внутрішньої мотивації до професійного спілкування, усвідомленню цінності діалогу та партнерських відносин, формуванню відповідального ставлення до

власних слів і дій. Це сприяло поступовому зсуву від формального сприйняття комунікації до її осмислення як ключового інструмента психологічної допомоги.

Значущим результатом формувальної роботи стало поглиблення когнітивно-операційних компонентів комунікативних здібностей. Студенти набували більшої впевненості у мовленнєвому самовираженні, вчилися структурувати висловлювання, добирати адекватні аргументи, адаптувати мовлення до особливостей співрозмовника. Відчутні зміни спостерігалися у сфері активного слухання: зростала уважність до змісту й емоційного забарвлення повідомлень, формувалася здатність уточнювати смисли та утримувати фокус на співрозмовнику без поспішних оцінок.

Не менш важливими стали зміни в емоційно-регулятивній сфері. Формувальний вплив сприяв розвитку емпатії, підвищенню чутливості до емоційного стану іншої людини, а також зміцненню навичок саморегуляції в умовах напруженого спілкування. Студенти поступово опановували конструктивні способи реагування на критику, незгоду та конфліктні ситуації, що є особливо значущим для професійної діяльності психолога. Зростала здатність зберігати внутрішню рівновагу, професійну дистанцію та водночас підтримувати емоційний контакт із співрозмовником.

Завершальний етап емпіричної роботи був спрямований на повторну діагностику рівнів сформованості комунікативних здібностей з використанням тих самих методик і процедур, що забезпечило порівнюваність результатів. Аналіз отриманих даних засвідчив наявність позитивної динаміки у студентів, які брали участь у формувальному впливі. Було зафіксовано зростання частки осіб із високим рівнем сформованості комунікативних здібностей та зменшення кількості студентів із низьким рівнем. Ці зміни мали системний характер і охоплювали всі досліджувані компоненти комунікативних здібностей.

У групі, де спеціальний формувальний вплив не реалізовувався, зміни в рівнях сформованості комунікативних здібностей виявилися незначними та носили переважно природний характер, пов’язаний із загальним освітнім процесом. Це дозволило зробити висновок про те, що за відсутності

цілеспрямованої роботи розвиток комунікативних здібностей відбувається повільно і нерівномірно, не забезпечуючи необхідного рівня готовності до професійної діяльності.

Загалом результати емпіричного дослідження підтвердили, що комунікативні здібності майбутніх психологів можуть ефективно розвиватися в умовах спеціально організованого педагогічного впливу, інтегрованого у професійну підготовку. Проведена робота показала, що розвиток комунікативних здібностей потребує системного підходу, який поєднує роботу з мотиваційною сферою, формування когнітивно-операційних умінь та підтримку емоційно-регулятивних ресурсів особистості.

Отримані результати мають важливе значення для удосконалення процесу професійної підготовки психологів у закладах вищої освіти. Вони свідчать про доцільність включення комунікативно спрямованих форм і методів роботи до змісту навчальних дисциплін, а також про необхідність створення освітнього середовища, яке сприяє розвитку діалогічності, рефлексії та відповідального професійного спілкування. У підсумку це дозволяє підвищити рівень професійної компетентності майбутніх психологів і сформувати у них готовність до ефективної взаємодії з клієнтами та колегами в реальних умовах психологічної практики.

ВИСНОВКИ

У представленій роботі було здійснено комплексне дослідження комунікативних здібностей як важливої складової професійної компетентності психолога, що дозволило розкрити як теоретичні засади проблеми, так і практичні можливості її емпіричного вивчення та цілеспрямованого розвитку в умовах професійної підготовки. Логіка дослідження була вибудувана послідовно і цілісно, що дало змогу поєднати аналіз наукових підходів із результатами власної експериментальної роботи та отримати узагальнені висновки, значущі для психологічної теорії і практики.

У теоретичній частині роботи було зосереджено увагу на з'ясуванні сутності та змісту комунікативних здібностей, їх місця у структурі професійної компетентності психолога, а також на аналізі підходів до розуміння механізмів їх розвитку. Було показано, що у сучасній психологічній науці проблема комунікації та комунікативних здібностей розглядається багатовимірно і міждисциплінарно, що зумовлює різноманітність трактувань і концепцій. У працях зарубіжних і вітчизняних учених комунікативні здібності постають не як ізольована риса, а як складне інтегративне утворення, тісно пов'язане з особистісними якостями, мотиваційною сферою, когнітивними процесами та емоційною регуляцією.

Значний внесок у розроблення проблеми комунікативної компетентності та здібностей зробили представники психоаналітичного напряму, які пов'язували особливості спілкування з внутрішніми конфліктами, життєвими установками та стилем особистісного функціонування. У межах гуманістичної психології комунікативні здібності розглядалися крізь призму самоактуалізації, автентичності та здатності до емпатійного, приймаючого контакту. Прихильники когнітивних і соціально-психологічних підходів акцентували увагу на ролі пізнавальних механізмів, соціального досвіду та умов середовища у формуванні ефективної комунікації. Вітчизняні дослідники, у свою чергу, наголошували на професійній зумовленості комунікативних здібностей психолога, підкреслюючи їх зв'язок із гуманістичними цінностями, етикою

професійної взаємодії та відповідальністю за психологічний вплив на іншу людину.

У теоретичному аналізі було обґрунтовано, що комунікативна компетентність є ширшим поняттям, яке охоплює систему знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій, тоді як комунікативні здібності відображають практичну готовність і здатність особистості реалізовувати цю компетентність у реальному спілкуванні. Було показано, що для професійної діяльності психолога вирішального значення набувають такі компоненти комунікативних здібностей, як мотиваційно-ціннісний, когнітивно-операційний та емоційно-регулятивний, оскільки саме їх взаємодія забезпечує ефективність психологічної допомоги, консультування та корекційної роботи.

Практична частина роботи була спрямована на емпіричне дослідження рівнів сформованості комунікативних здібностей у майбутніх психологів і перевірку можливостей їх розвитку в процесі професійної підготовки. Для цього було використано систему спеціально розроблених діагностичних завдань, які дозволили комплексно охопити всі визначені показники. У ході дослідження застосовувалися завдання, спрямовані на виявлення мотиваційної готовності до професійного спілкування та ціннісних орієнтацій у взаємодії; завдання на визначення рівня сформованості професійно-мовленнєвих умінь; завдання, що дозволяли оцінити навички активного слухання; завдання, спрямовані на аналіз емоційної регуляції та емпатійності у складних ситуаціях спілкування; а також завдання, орієнтовані на здатність будувати комунікативну стратегію та конструктивно діяти в умовах конфлікту. Такий набір діагностичних засобів забезпечив можливість не лише кількісної, а й якісної характеристики комунікативних здібностей студентів.

Отримані дані засвідчили, що на початковому рівні у значної частини майбутніх психологів комунікативні здібності були сформовані недостатньо, що проявлялося у нестійкій мотивації до професійного спілкування, фрагментарності комунікативних умінь та труднощах емоційної саморегуляції.

Водночас було зафіксовано потенціал до розвитку, що підтвердило доцільність цілеспрямованої формувальної роботи.

У подальшій роботі було реалізовано систему засобів, спрямованих на розвиток комунікативних здібностей у процесі професійної підготовки. Використовувалися активні методи навчання, групові та індивідуальні форми взаємодії, аналіз професійно значущих ситуацій, вправи на розвиток мовленнєвої виразності та слухання, рефлексивні обговорення, а також моделювання емоційно напружених і конфліктних комунікативних ситуацій. Особливе значення надавалося створенню психологічно безпечного освітнього середовища, у якому студенти могли усвідомлювати власні комунікативні труднощі, аналізувати їх і поступово опановувати більш конструктивні способи взаємодії. Такий підхід сприяв інтеграції розвитку комунікативних здібностей у загальний процес професійного становлення.

Результати повторної діагностики засвідчили позитивні зрушення у сформованості комунікативних здібностей у студентів, які були залучені до цілеспрямованої формувальної роботи. Було зафіксовано зростання частки осіб із високим рівнем комунікативних здібностей, підвищення стабільності середнього рівня та суттєве зменшення кількості студентів із низьким рівнем. Ці зміни мали комплексний характер і проявлялися у зростанні внутрішньої мотивації до професійного спілкування, підвищенні якості мовленнєвого самовираження, розвитку навичок активного слухання, посиленні емпатійності та здатності до емоційної саморегуляції. У групі, де спеціальні засоби розвитку не застосовувалися, динаміка змін була значно менш вираженою, що дозволило пов’язати отримані результати саме з реалізованим впливом.

У підсумку проведене дослідження підтвердило, що комунікативні здібності є ключовою умовою професійної ефективності психолога і потребують цілеспрямованого розвитку в процесі фахової підготовки. Отримані результати розширюють уявлення про структуру та механізми формування комунікативних здібностей, а також засвідчують можливість їх успішного розвитку за умови системного, науково обґрунтованого підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арабаджи-Сапункова С. Г. Адаптивність особистості психологівпрактиків у професійній адаптації. *Наука і освіта*. 2012. № 4. С. 8-11

2. Бакланова О. В., Струтинська О. М. Взаємозв'язок комунікативної компетентності та мотивації у студентів-психологів. *Психологія і особистість*. 2017. Т. 3. С. 9-19.

3. Барчій М. С., Фозекош А. В. Комунікативна культура як складова психологічної компетентності майбутніх психологів. *Вісник Національного університету оборони України.* 2014. № 4 (41). С. 156-161.

4. Білова М. Е., Коваль Г. Ш., Кременчуцька М. К. Психологічна проникливість як складник професійної компетентності майбутніх психологів. *Габітус*. 2020. Вип. 16. С. 71-75.

5. Власенко І. А. Конфліктологічна компетентність студентів: умови та програма формування. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. Т. 1. С. 155-160.

6. Власенко І. А. Формування конфліктологічної компетентності студентів: практика кінотренінгу. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному світі* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (15 лист. 2019 р.). Харків, 2019. С. 225–229.

7. Демченко Н. І., Литвинчук Н. Б., Проблеми формування комунікативної компетентності у майбутніх практичних психологів. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер. Педагогіка. Психологія.* Київ : НАУ. 2018. Вип. 13(1). С. 9–13.

8. Доценко Л. В., Каряка І. В., Волошина О. О. Дискусія як метод розвитку комунікативної компетентності студентів практичних психологів. *Актуальні проблеми психології* : зб. наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, Ніжин : ПП Лисенко. 2020. Том IX. Вип. 13. С. 98 – 106.

9. Дрозд О. М., Іщенко М. В. Комунікативні здібності майбутніх психологів: діагностика та розвиток. *Психологія та освіта*. 2019. Т. 2. С. 94-99.

10. Запорожець О. М. Формування комунікативних здібностей у процесі професійної підготовки майбутніх психологів. *Педагогіка вищої та середньої школи.* 2014. № 41, С. 272-277.

11. Іваненко І. В. Комунікативні здібності майбутніх психологів: фактори формування та розвитку. *Педагогічний дискурс* : збірник наукових праць. 2020. № 27. С. 170-180.

12. Іванова І. Ф. Вплив рівня розвитку комунікативних здібностей на формування професійної спрямованості. *Психологічні науки* : збірник наукових праць. 2013. Т. 2. Вип. 10 (91). С. 121-125.

13. Іващенко І. О. Вплив навчального процесу на формування комунікативних навичок студентів психологічних спеціальностей. *Педагогіка і психологія.* 2019. № 62, С. 49-56.

14. Ільїна Т. В., Шаповалова, О. М. Взаємозв'язок комунікативної компетентності та мотивації у студентів-психологів. *Педагогіка вищої та середньої школи.* 2019. Т. 57. С. 37-43.

15. Ічанська О. М., Закревська А. І. Емоційний інтелект та емпатія як ресурси професійної підготовки студентів-психологів. *Молодий вчений*. 2019. № 9 (2). С. 272-276.

16. Кобзар Т. В., Кравчук О. Ю. Формування комунікативних компетенцій майбутніх психологів у процесі психолого-педагогічної практики. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2017. № 8. С. 76-85.

17. Коваленко Н. І. Взаємозв'язок комунікативної компетентності та мотивації студентів-психологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України*. 2018. Вип. 18. С. 77-84.

18. Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В., Герасименко М. В., Ткаченко В. В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

19. Корякін О. О. Педагогічні умови розвитку конструктивного лідерства майбутніх магістрів гуманітарного профілю у процесі професійної

підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. 20 с.

20. Кулешова О. В, Герман А. В. Комунікативні здібності у структурі професійно значущих якостей психолога. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 квітня 2023). Хмельницький, 2023. С. 52-54.

21. Лісова В. І. Комунікативна компетентність психолога як складник професійної майстерності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Психологічні науки*. 2015. Т. 2. С. 73-78.

22. Макарова О. С. Комунікативні здібності психолога в процесі професійної підготовки: психологічний аспект. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Сер. Психологія.* 2020. Вип. 64. С. 81-87.

23. Малкіна-Пих І. Г. Психосоматика: Довідник практичного психолога. Київ, 2005. 992 с.

24. Методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни «Соціальні комунікації в управлінні» для студентів всіх спеціальностей заочної форми навчання / О. М. Шеломовська. Дніпродзержинськ, 2015. 40 с.

25. Мудрик А. Б. Психологічні особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Сучасні проблеми практичної психології у Волинському регіоні* : матеріали VIII науково-практичного семінару (24 жовтня 2013 р.). Луцьк, 2013. С. 38–44.

26. Навчальна інформація для українських студентів URL: ni.biz.ua 27 (дата звернення: 26.11.2025).

27. Низовець О. А. Комунікативна компетентність студентів-психологів як умова успішності професійної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер.Психологічні науки.* 2010. № 30(54). С. 129–134.

28. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія професійної комунікації: навч. посіб. Чернівці, 2010. 528 с.

29. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 4. С. 5-7.

30. Пархоменко О. О. Розвиток комунікативних здібностей студентів психологічних спеціальностей у процесі професійної підготовки. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. 2015. № 1(6). С. 134-139.

31. Підбуцька Н. В. Комунікативні властивості студентів-психологів, схильних до лідерства. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка. 2021. № 3 (22). С. 56-63

32. Пов'якель Н. І. Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога. *Психологія* : зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Вип. 2. Київ, 2018. С. 103–108.

33. Пономаренко Т. Особливості комунікативної медіакомпетентності сучасних психологів–студентів і практиків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. Психологічні науки.* 2020. Вип. 12 (57). С.90-99.

34. Поправка В. В. Розвиток комунікативних здібностей у майбутніх психологів. *Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки вчених* : збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка. Київ : Видво НПУ імені М. П. Драгоманова. 2020. С. 291-293.

35. Пузь І. В., Шевченко О. М. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. 2018. № 4 (14). С. 149-164.

36. Рибалко О. М. Комунікативні здібності психологів та їх вплив на професійну діяльність. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. Т. 5. Вип. 17. С. 53-62.

37. Руденко Л., Сірко Р., Стельмах О., Вавринів О. Методичні засади формування комунікативної культури майбутніх психологів : посібник. Львів, 2020. 71 с.

38. Шевченко Н. Ф. Особливості формування компонентів професійної спрямованості майбутніх психологів. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*: зб. наукових праць. Миколаїв. 2012. Т. 2. Вип. 8. С. 344-350.

39. Шевченко С. В., Фалько Н. М. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Габітус.* 2020. № 2 (18). С. 143-148.

40. Щербан Т. Д., Брецко І. І. Тренінг як засіб розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів. *Психологія: теорія і практика* : збірник наукових праць / гол. ред. І. О. Корнієнко. Мукачево-Київ : РВВ МДУ. 2019. № Вип.1(3). С.222-232.

41. Щербій В. В., Кашпур Ю. М. Феномен невербальної комунікації у психологічному консультуванні. *Перспективи розвитку сучасної психології* : збірник наукових праць. Переяслав : УГСП. 2021. Вип. 9. С. 243-248

42. Яременко І. С. Формування комунікативних навичок у студентів психологічного факультету. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Психологія*. 2018. № 70 3(3). С. 46-51.

43. Hall C. M., Chinn C. A., & Goin L. I. Assessing communicative competence in an undergraduate biology course. *Journal of Microbiology & Biology Education*. 2015. 16 (1). P. 28-37.

44. Kettell R. Psychometric theory and the assessment of communication skills. *British Journal of Educational Psychology*. 2001. 71(2). P. 241-255.

45. Kim S., & Song H. The Relationship between Communicative Competence and Teacher Effectiveness in EFL Classrooms. TESOL Journal. 2017. 8 (2). P. 334-357.

46. Li S., & Zhu Y. The Relationship between Communicative Competence and Cross-cultural Adaptation among International Students in China. *International Journal of Higher Education*. 2018. 7(3). P. 138-148.

47. Liu J., & Yu, L. The Influence of Communicative Competence on Intercultural Communication Adaptability among International Students. CrossCultural Communication. 2016. 12 (1). P. 1-5.

48. Roloff M. Understanding interpersonal communication: Making choices in changing times. 2010. 540 p.

49. Špakov O., & Biliuk N. Developing Communicative Competence in EFL Teaching: Strategies and Challenges. Advanced Education. 2020. 12 (5) P. 48-53.

ДОДАТКИ

Додаток А

Комунікативно спрямовані завдання у змісті професійно орієнтованих дисциплін

У процесі професійної підготовки майбутніх психологів доцільним виявилося включення спеціально розроблених комунікативно спрямованих завдань у зміст професійно орієнтованих дисциплін. Такі завдання були спрямовані на розвиток ключових комунікативних показників, необхідних для ефективної психологічної діяльності, та реалізовувалися в навчальному процесі як складова аудиторної й позааудиторної роботи.

Завдання 1. Аналіз і відтворення професійного діалогу

Метою завдання було формування вміння розуміти логіку професійного психологічного спілкування та відтворювати її у власній мовленнєвій поведінці. Студентам пропонувалися фрагменти професійних діалогів «психолог – клієнт», які необхідно було проаналізувати з позиції мовленнєвих стратегій, емоційної підтримки та адекватності реакцій. Після аналізу здійснювалося відтворення діалогу з урахуванням виявлених комунікативних особливостей. Оцінювалася точність розуміння змісту, логічність відповідей, доречність мовленнєвих і невербальних реакцій.

Завдання 2. Рольове моделювання професійних ситуацій

Завдання було спрямоване на розвиток навичок встановлення психологічного контакту та гнучкості комунікативної поведінки. У межах дисциплін професійного циклу моделювалися типові ситуації психологічної практики, у яких студенти виконували ролі психолога та клієнта. У процесі виконання завдання зверталася увага на здатність ініціювати діалог, підтримувати його, адаптувати стиль спілкування до емоційного стану співрозмовника. Критеріями оцінювання виступали рівень контактності, емпатійність і адекватність комунікативних дій.

Завдання 3. Комунікативна рефлексія професійного спілкування

Метою завдання було розвиток здатності до усвідомлення власних комунікативних дій та їх впливу на співрозмовника. Після виконання практичних занять або рольових вправ студентам пропонувалося здійснити письмову рефлексію, у якій аналізувалися власні реакції, труднощі спілкування, використані мовленнєві прийоми та емоційні стани. Оцінювалася глибина самоаналізу, здатність до критичного осмислення власної поведінки та готовність до її корекції.

Завдання 4. Тренування активного слухання в малих групах

Завдання було орієнтоване на формування навичок уважного слухання та адекватного реагування на висловлювання співрозмовника. Робота здійснювалася в малих групах, де один із учасників презентував особистісно значущу проблему, а інші демонстрували навички активного слухання. Особлива увага приділялася перефразуванню, уточненню, відображенню почуттів. Критеріями оцінювання слугували рівень залученості, точність відображення змісту та емоційного стану мовця.

Завдання 5. Аналіз невербальної поведінки у професійному спілкуванні

Метою завдання було підвищення чутливості до невербальних компонентів комунікації. Студентам пропонувалося проаналізувати відеофрагменти професійної взаємодії з точки зору жестів, міміки, пози, зорового контакту та інтонації. Після аналізу здійснювалося обговорення можливого психологічного змісту невербальних сигналів. Оцінювалася здатність помічати тонкі прояви невербальної поведінки та інтерпретувати їх у контексті спілкування.

Завдання 6. Вирішення комунікативно-конфліктних ситуацій

Завдання було спрямоване на розвиток умінь конструктивної взаємодії в умовах напруженого спілкування. Студентам пропонувалися описані конфліктні ситуації з психологічної практики, які вимагали пошуку оптимальних комунікативних стратегій. У процесі виконання завдання аналізувалися можливі варіанти реагування та їхні наслідки. Критеріями оцінювання виступали

здатність до збереження професійної позиції, емоційна врівноваженість і орієнтація на співпрацю.

Завдання 7. Публічне представлення психологічної позиції

Метою завдання було формування навичок переконливого професійного мовлення. Студенти готували короткі усні виступи з актуальних психологічних питань із подальшим обговоренням у групі. Увага приділялася логіці викладу, аргументованості, мовленнєвій виразності та впевненості. Оцінювався рівень володіння вербальними засобами та здатність утримувати контакт з аудиторією.